

*

I. GİRİŞ

Kapsamı, içerikleri ve fonksiyonları açısından en zengin kavramlardan birisi, kuşkusuz iletişim kavramıdır. Bildirim, aktarım, haberleşme, iletişim gibi kelimelerle ifade edilebilen iletişim,¹ hemen her disiplinde farklı anlamlar yüklenmesine karşın genel anlamda "bir ya da daha çok kişinin, bir veya birden çok kişiyle belli amaçlara ulaşmak için bir aracı ile ilişki kurmalarıyla ilgili süreçlerin tümü"² şeklinde tanımlanabilir. Araç ve gereçlere bağlı olarak kaynak-hedef ya da verici-alıcı ilişkisi bağlamında hem tek yönlü, hem de çift yönlü bir ilişkiyi içeren iletişim süreci, "bir yerden, bir kişiden, bir makineden bir başkasına herhangi bir ortamdan yararlanarak bilgi gönderme"yi ifade ederken, "haberleri, düşünceleri, duyguları vb. bildirme, düşünceleri paylaşma ya da değiş tokuş etme etkinliğini; bilgi, haber, düşünce veya görüş alış-verişini"ni de ifade eder.³ Buna göre iletişimi, tüm boyutları içinde yayma, anlama ve tepki gösterme⁴ davranışı olarak tanımlamak mümkün görünmektedir.

İletişimin biri bireysel, diğeri toplumsal olmak üzere iki temel işlevi söz konusudur: Genel olarak bireysel işlevi altında kaynak/gönderici açısından ihtiyaçlarını karşılama, amaçlarını ve arzularını gerçekleştirme, kendini ifade etme...; hedef/alıcı açısından ise, çevreyi ve kendini tanıma, bilgilenme, eğlenme gibi yönelişler sıralanabilir. İletişimin toplumsal işlevi, kaynak açısından toplu bilgilendirme, öğretme, eğlendirme, önerme ya da ikna etme; hedef kitle açısından ise, ortak anlama, öğrenme, anlama ve karar verme gibi temel yönelişler çerçevesinde ele alınabilir.⁵

Kitle iletişimi, kurumlar ve uzman grupların teknolojik araç ve gereçleri kullanarak sembolik içerikleri toplu, heterojen ve geniş bir alana dağılmış seyirci, okuyucu ve dinleyici bireylere yaymak üzere kullanmış oldukları tekniklerin tümünü kapsar. Gönderici, her zaman belli ölçüde organize bir grubun üyesidir.

ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN VE DEĞER YAPILANMASINDA TV YAYINLARININ OLUMSUZ ETKİLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ*

Abdülkerim BAHADIR

Yrd. Doç. Dr., S.Ü. İlahiyat Fakültesi
Din Psikolojisi Öğretim Üyesi

* Bu çalışma, 30 Eylül-2 Ekim 2005 tarihlerinde K. A. T. Ü. Rize İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen *Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu*'nda aynı başlıkla sunulmuş olan tebliğ esas alınarak hazırlanmıştır.

¹ Bkz. *Türkçe Sözlük*, (Haz. Hasan Eren ve diğ.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. I, Ankara 1988, 696; *Büyük Türkçe Sözlük*, (Haz. Mehmet Doğan ve diğ.), Dördüncü Baskı, Birlik Yayınları, Ankara 1986, 519; *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, (Haz. Komisyon), MEB Yay., C. II, Ankara 2001, 1372.

² *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, (Haz. Remzi Öncül), MEB Yay., C. II, Ankara 1999, 601.

³ Usluata, Aysel, *İletişim*, İletişim Yay., İstanbul 1994, 11.

⁴ Şenyapılı, Önder, *Toplum ve İletişim*, Turan Kitabevi, Ankara 1981, 39-40.

⁵ Geniş bilgi için bkz. Usluata, a.g.e., 23-26.

Alıcı, her zaman bir bireydir ve mesaj gönderen tarafından çoğu zaman genel-
lenmiş belirli özellikleri olan bir grup ya da topluluk olarak algılanabilmektedir.⁶

İletişim literatüründe gönderici ile alıcı arasında paylaşmayı ya da alışverişi
sağlayan tüm aracı elemanlar, *kanal* kavramı kapsamında değerlendirilir. Bu çer-
çevede herhangi bir olgunun kanal, ya da *iletişim aracı* sayılabilmesi için, iletişimde
temel koşul olarak kabul edilen iki ilgili arasında bağlantı kurması ve muhabata
yönelik bir mesaj taşınması gerekir.⁷ Kanal, göz gibi bedeninin herhangi bir organın-
dan mikro işlemci gibi teknolojik bir elemana kadar mesaj verebilecek yapıdaki
her şeyi kapsayabilecek geniş bir yelpazeye sahiptir. Mesajın amaca uygunluğu,
görsel, yazılı, sözlü vb. nitelikleri, iletişim araçlarının etkinliğini belirleyen önemli
farklılaşmalar arasında yer alır.

Kitle iletişimde hedef, toplumun tümüdür. Amaç, iletiyi nüfus yoğunluğu
büyük ve geniş insan topluluklarına ulaştırmaktır. TV, radyo, gazete, dergi gibi
kitle iletişim araçları, pratik olarak toplumun tüm kesimlerine ulaşabilecek nitelik-
leri nedeniyle söz konusu amacın gerçekleşmesinde en büyük rolü üstlenmiş
teknolojik vasıtalar arasında yer alır. Aynı amaca hizmet ettikleri sürece kaset ve
disk çalar (VCD-DVD), bilgisayar, kitap... gibi diğer iletişim araçlarını da kitle
iletişim bağlamında değerlendirmek mümkündür.

Bir taraftan hem toplumu kendi öz kimliği içerisinde tanımlayacak ortak
bir kültürün ya da ideolojinin oluşup yaygınlık kazanmasında, hem de yenilikler-
den ve olup bitenden tüm bireylerin haberdar olmasında; diğer taraftan ise,
bilgilenme, öğrenme ve eğlenme gibi toplumsal dinamiklerin gerçeklik kazanma-
sında kitle iletişim araçları, başka herhangi bir olguyla telâfi edilmeyecek ölçüde
büyük ve etkili bir işlev yürütür.⁸ Özellikle diğer kitle iletişim araçlarına göre gö-
rüntü gücü⁹ ve uyarıcı zenginliği avantajıyla büyük bir ayrıcalığa sahip olan TV, bu
tür toplumsal hizmetlerin sürdürülmesinde yeri doldurulamayacak eşsiz bir tek-
nolojik araçtır. Böyle olmakla birlikte TV, içerdiği programlar açısından, toplumsal
değerlerin dejenerasyonunda en etkili araç olabilme potansiyeline de sahiptir.
Hangi açılardan olursa olsun insanı etkileyen fenomenlerde dikkate alınması
gereken öncelik, sağlayabileceği yararlardan ziyade yol açabileceği zararlardır. Zira
var olan bir yapı için asıl olan, önce koruma, sonra geliştirmedir. Bu nedenle
çalışmamızda, TV'nin olumsuz yönü ve yansımaları ele alınıp tartışılacaktır.

Bu çalışma, benlik gelişiminin açık bir ifadesi olarak *ben* ile *ben olmayanı*
ayırt edebilme yeteneğinin¹⁰ işlerlik kazandığı bebeklik sonrasında başlayıp soyut

⁶ Öztürk, Hüseyin E., *Kişilik Gelişimi Açısından Çocuk ve Televizyon*, Beyan Yay., İstanbul 2002, 57-58.

⁷ İletişim sürecini teşkil eden öğeler için bkz. Şenyapılı, a.g.e., 42-43.

⁸ Konuyla ilgili bilgi için bkz. Güz, Nurettin, "Yazılı Basın ve Aile", *Türk Yurdu*, C. X, S. 40, Ankara 1990, 65-66; Eroğlu Feyzullah, "Kitle İletişiminden Kitle Toplumuna", *Türk Yurdu*, C. X, S. 36, Ankara 1990, 21-22.

⁹ Bkz. Akkor G., Ayşen, "Sayısal Ortamda Zararlı Televizyon Yayınlarından Çocukların Korunması Üzerine Avrupa Birliği Çalışmaları", <http://ifkou.edu.tr/Kilad/Ozetler/Sayi011/aagul.htm>, 30.08.2005.

¹⁰ Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, 13. Baskı, İnkılap Yay., İstanbul 1994, 265.

işlemlerin belirginleştiği¹¹ ergenliğe kadar süren çocukluk dönemini esas almaktadır. Çalışmada, TV yayınları arasında en fazla ön plana çıkan programların, söz konusu dönemde genel anlamda biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişim; özel anlamda ise, din ve değer gelişimi üzerindeki olumsuz etkileri tartışılmaktadır. Değerlendirmelerde sinema, dizi film, çizgi film ve reklamlar başta olmak üzere magazin, şov, klip vb. konuyla ilgili toplanan her türlü veriden istifade edilmiştir.

Araştırmanın özel amacı, TV yayınlarının geniş anlamda toplumun kültürel değerlerine; dar anlamda ise, çocukluk dönemi temel gelişim niteliklerine uygun düşmeyen içeriklerini tespit ederek bunların gerek aile ortamında ve gerekse dış çevrede bizzat gözlemlenen olumsuz yansımalarını ortaya koymaktır. Diğer yandan, TV gibi birey ve toplum hayatını doğrudan etkileyen kitle iletişim araçları üzerinde yayın, kontrol ve kullanım hakkı olanlara, yani yayıncılara; RTÜK gibi resmi denetim mekanizmalarına ve aile büyüklerine, yayınların sonuçları açısından taşıdıkları bireysel ve toplumsal sorumluluklara yönelik çözümler sunmak, araştırmanın genel amacını teşkil etmektedir.

II. YÖNTEM

Somut verilere ulaşmak amacıyla, tesadüfi/random örnekleme yöntemine dayalı bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Bilgi toplama sürecinde, anket ve mülâkat teknikleri kullanılmıştır. Anket formu sinema/dizi film, çizgi film ve reklamlar çerçevesinde üç ana başlık altında toplanmış açık uçlu sorulardan oluşturulmuştur. 200 adet olarak çoğaltılan formlardan 55'i, Selçuk Üniversitesi'ne bağlı çeşitli fakültelerden öğrencilere; 85'i Konya ve Karaman il merkezlerinde iskân eden bireylere dağıtılmış; kalan 60 adedi ise, aynı merkezlerde mülâkat olarak uygulanmıştır. Geri dönüşü sağlanabilen 122 anket formundan ancak 105'i güvenilirlik açısından değerlendirilmeye uygun bulunmuştur. Buna göre çalışmamız, 105'i anket, 60'ı mülâkat olmak üzere, 165 bilgi toplama kaynağına dayalı verilerin desteğinde hazırlanmıştır. Alan araştırması olması nedeniyle gerçeği tespit esas alındığı için ankete ve mülâkata katılanların verdikleri program isimleri ve içerikleri hakkında, yeri geldiğinde bilgi verilmiştir.

III. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

SÜİFD / 20

31

Araştırmada demografik değişkenler açısından anlamlı farklılaşmalar ortaya çıkmadığı için bulgular, amaca da uygun olacak şekilde sadece sakıncalı görülen yayınları ve bu tür yayınların çocukların biyo-psiko-sosyal yapıları üzerindeki etkilerine işaret eden yaşanmış olayları tespit bağlamında değerlendirilmiştir.

A- ARAŞTIRMA BULGULARININ DEMOGRAFİK DAĞILIMI

Alan araştırması sonucunda elde ettiğimiz verilere göre TV-Çocuk ilişkisi bağlamında ismi ile birlikte dile getirilen toplam yayın sayısı 83'tür (sinema: 14,

¹¹ Kulaksızoğlu, Adnan; *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, 117.

dizi film: 37, çizgi film: 13, Reklam: 19).^{*} Bulgular arasında özellikle dizi ve çizgi film kategorilerinde belli isimler üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Söz konusu kategorilerde sınıflandırılan yayınların ilk beşinin, dile getirildikleri yoğunluk itibarıyla sayısal ve oransal demografik dağılımları, Dizin 1'de sıralanmıştır. Bulguların sınıflandırılmasına göre, katılımcılarca dile getirilme sıklığı açısından ilk beş yayının kendi kategorisindeki toplam oranı, dizilerde % 68.5 (222 veride); çizgi filmlerde ise, % 81.2 (101 veride) olarak tespit edilmiştir.

Dizin 1: En Sakıncalı Kabul Edilen İlk Beş Yayın

Diziler:

1. Sihirli Annem	(51 - % 33.5)
2. Kurtlar Vadisi	(44 - % 29.0)
3. Hayat Bilgisi	(31 - % 20.5)
4. Çocuklar Duymasın	(14 - % 09.0)
5. Avrupa Yakası	(12 - % 08.0)
Toplam: (152- % 100.0)	

Çizgi Filmler:

1. Pokemon-Digimon	(35 - % 42.7)
2. He-Man	(23 - % 28.0)
3. Örümcek Adam	(10 - % 12.2)
4. Şirinler	(08 - % 09.8)
5. Şeker Kız	(06 - % 07.3)
Toplam: (82- % 100.0)	

Sinema filmlerinde, film isimlerinden daha çok baş rol oyuncularının isimlerine (Kemal Sunal, Şener Şen, Sezercik...); reklamlarda ise daha çok ürün gruplarına (süt ürünleri, içecek, kozmetik ürünleri...) vurgu yapıldığı için böyle bir sınıflama imkânı bulunamamıştır.

Çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri açısından sakıncalı görülen yayınların yoğunlaştıkları sorun odaklarına işaret eden demografik dağılımlar, Dizin 2'de sıralanmıştır. Bulgular, sahip oldukları içerikler bakımından değerlendirildikleri için, yoğunlaştıkları sorun odakları açısından birbirinden farklı sınıflandırmalar ortaya çıkmıştır. Buna göre sinema ve dizi film kategorisi için 10; çizgi film kategorisi için 5; reklam kategorisi için ise, 2 sorun odağı grubu oluşturulmuştur.

Dizin 2: Sakıncalı Kabul Edilen Yayınlar Sorun Odakları

* Konumuz açısından sakıncalı içerikler bakımından benzer görüntüler arz ettikleri ve toplam 11 veriden oluştukları için magazin, şov, klip gibi yayınlarla ilgili tespitler, dizi kategorisi altında değerlendirilmiştir.

- Sinema ve Dizi Filmler:

1. Cinsellik ve Müstehcenlik	(38 - % 19.0)
2. Saldırganlık ve Şiddet	(26 - % 14.0)
3. Model Şahıs ve Davranışlar	(22 - % 11.0)
4. Büyü ve Gerçek ötesi	(21 - % 10.5)
5. Dine ve Değerlere Aykırılık	(20 - % 10.2)
6. Din Görevlisi ve Dindar İmajı	(19 - % 09.6)
7. Özenti ve Lüks Tüketim	(17 - % 08.6)
8. Hıristiyan Misyonerliği	(15 - % 07.6)
9. Zararlı Alışkanlıklar	(10 - % 05.0)
10. Argo Dil ve Lâubâllik	(08 - % 04.5)

Toplam: (197- % 100.0)

- Çizgi Filmler:

1. Saldırganlık ve Şiddet	(30 - % 37.5)
2. Dine ve Değerlere Aykırılık	(24 - % 30.0)
3. Büyü ve Gerçek ötesi	(10 - % 12.5)
4. Hıristiyan Misyonerliği	(09 - % 11.0)
5. Cinsellik ve Müstehcenlik	(07 - % 09.0)

Toplam: (82- % 100.0)

- Reklamlar:

1. Cinsellik ve Müstehcenlik	(136 - % 65.7)
2. Özenti ve Lüks Tüketim	(71 - % 34.3)

Toplam: (207- % 100.0)

B- TV YAYINLARININ ÇOCUĞUN BİYO-FİZYOLOJİK, PSİKO- LOJİK VE TOPLUMSAL GELİŞİMİ ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLERİ

SÜİFD / 20

33

Modern çağın ürünleri arasında en hızlı değişim ve yenileşmelerin yaşandığı alan, ulaştırma ve iletişim teknolojileri alanıdır. Bu köklü gelişmenin doğal bir sonucu olarak 31 Ocak 1968 yılında Türk toplumunun hayatına giren TV,¹² artan özel kanalları ve zenginleşen yayınlarıyla günümüzde çocuk-yetişkin, batılı-doğulu, fakir-zengin gibi toplumun her kesimine ayırım gözetmeksizin ulaşabilen en güçlü iletişim aracıdır.

TV'nin etkileri ile ilgili günümüze kadar gerçekleştirilen araştırmalar incelendiğinde, bunların önemli bir kısmının TV ve çocuk merkezli olduğu tespit edi

¹² Arslan, Ali, "Bir Sosyolojik Olgu Olarak Televizyon", <http://www.İnsanbilimleri.com/makaleler/sosyoloji.htm>, 07.05.2005.

İngiltere'de 1955, Japonya'da 1957, Kanada'da 1958 ve Fransa'da 1960'lı yıllardan beri araştırmaların yapıldığı kaydedilmektedir. Çocuklar üzerinde titizlikle durulmasının başlıca nedeni, onların TV'ye yetişkinlere göre farklı bir bakış açısından yaklaşmalarından kaynaklanmaktadır. Uzmanlar, hayat deneyimi bakımından henüz yeterli olmayan çocukların, TV'yi içinde yaşadıkları toplumu ve dünyayı tanımak ve anlamak amacıyla; yetişkinlerin ise, daha çok eğlenmek ve günlük olayların stresinden uzaklaşmak amacıyla izlediklerini saptamışlardır.¹³

İnsan hayatına yönelik derin ve kalıcı etkilere işaret eden bulgular, TV'nin güç ve etkinliğinin ne kadar büyük olduğunu göstermesi açısından kayda değerdir: ABD'de gerçekleştirilen bir araştırmaya göre insanlar, hayatlarının yaklaşık 15 yılını ekran karşısında geçirmektedirler.¹⁴ 15 ülkeyi kapsayan bir araştırma ile ilgili olarak UNESCO'nun yayınladığı *Dünya Haberleşme Raporu*'na göre, Türkiye günde ortalama 3 saat 59 dakika TV izleyen ABD'den sonra günde 3 saat 36 dakika TV izleme oranıyla ikinci sırada; 2 saat 59 dakika ile Fransızlar son sırada yer almıştır.¹⁵ Ülkemizde yapılan bir araştırma, Türk ailesinin ortalama olarak gününün 5-7 saatini, TV ekranı karşısında geçirdiğini ortaya koymuştur.¹⁶ Çocuk-TV ilişkisini konu edinen bir araştırmada çocukların % 65.4 oranla evde en fazla TV izleyen kesimi teşkil ettiği bulunmuştur.¹⁷ Başka bir araştırma ise, okul öncesi çocukların haftada 22-24 saat TV izledikleri tespit edilmiştir.¹⁸ Ege Üniversitesi'nde 1997 yılında yapılan bir çalışmada, üniversitenin ana okuluna giden çocukların ebeveynlerinin ifadesine göre çocukların % 56'sı günde iki, % 44'ü de üç saat TV seyretmektedirler.¹⁹ Kuşkusuz burada verilen izleme süreleri, yayınların kalite ve çeşitlilik açısından hızla zenginlik kazandığı günümüzde daha büyük oranlara karşılık gelmektedir.

Toplumları derinden etkileme gücü açısından TV'ye atfedilen önem, gazete, dergi vb. kitle iletişim araçlarının okuyucuları arasında belirgin farklılaşmalar olmasına karşın, TV izleyicileri arasında böylesi belirgin bir farklılaşmanın olmamasından kaynaklanır.²⁰ Bu bağlamda örneğin gazete ve dergi okurları, ilgi duydukları ve ideolojisini benimsedikleri basın araçlarını takip ederken, TV izleyicileri, genel olarak programlar arasında kesin tercihlerde bulunmamaktadırlar. Kaldı ki, yayınların sürekliliği, içerik ve yayınlanış tarzlarına doğrudan müdahale imkânı sağlamaması nedeniyle TV, yapısı gereği böyle tercihlere imkân tanımamaktadır. Zira,

¹³ Akkor G., agm. <http://if.kou.edu.tr/Kilad/Ozetler/Sayi01/aagul.htm>, 30.08.2005.

¹⁴ Bkz. Yörükoğlu, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, 4. Baskı, T.C. İş Bankası Yay., Ankara 1982, 73; ayrıca, Yüksel, Nevzat, *Türkiye'de Gençlik Sorunları ve Çözüm Yolları*, 4. Baskı, Bayrak Yay., İstanbul 1991, 65.

¹⁵ Bkz. http://bomova.ege.edu.tr/~iletisim/perspektif/haber_index.htm, 03.09.2005; <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/98/10/29/yasam/18yas.htm>, 03.09.2005.

¹⁶ Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991, 549.

¹⁷ Öztürk, a.g.e., 169.

¹⁸ Mary J., Gardner-Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, (Çev. A. Dönmez - N. Çelen - B. Onur; Yay. Haz: Bekir Onur), 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2001, 281.

¹⁹ Huriye, Kuruoğlu, "Televizyonun Çocuklar Üzerindeki Olumsuz Etkileri" <http://www.cocukaile.com/Isizden.htm/> YAZI NO-3, 20.07.05

²⁰ Bkz. Şenyapılı, a.g.e., 55.

istisnalar dışında film ya da dizi izleyen birinin reklam kuşağında kanal değiştirmek ya da dakika tutarak TV'yi yeniden açıp kapatmak suretiyle izlediği asıl programı sonuna kadar götürmesi, oldukça zor ve çoğu zaman imkânsız görünmektedir. Başka bir ifadeyle, ciddi bir rahatsızlık doğurmadığı sürece izlenen program, aralarda ekrana getirilen reklam kuşağı ve film fragmanlarıyla birlikte sonuna kadar takip edilmektedir.

Klinik gözlemler, olumsuz TV-çocuk ilişkisinde, özellikle bebeklik dönemini içine alan 0-3 yaş aralığına dikkat çekmektedir. Bu yaş dilimi, hayat boyunca işlevliliğini sürdürecektir önemli psiko-sosyal ve psiko-motor özelliklerin temellendiği evreye karşılık gelmektedir. Dolayısıyla bu süreçte ortaya çıkacak herhangi bir sorun, sonraki dönemlerdeki gelişim özelliklerini de olumsuz yönde etkileyecektir.²¹ Böyle olmakla birlikte çalışmamızda, TV'nin kişiliğe ve sosyal ilişkilere yönelik etkilerinin daha somut sonuçlarla açığa çıktığı bebeklik sonrası çocukluğu, özellikle de okul dönemini işlemekteyiz.

İ) Yayınların Çocuğun Biyo-Fizyolojik Gelişimi Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Biyo-fizyolojik yapılanma açısından çocukluk dönemi, iç ve dış organların ve bunların işleyişi noktasında birincil değişmelerin yaşandığı hayati bir gelişim evresidir.²² Havighurst'un öne sürdüğü teoriye göre her gelişim dönemi, kendi süreci içerisinde tamamlanması gereken biyo-psiko-sosyal bir kısım gelişim ödevlerine sahiptir.²³ Çocuğun bedensel yapısında meydana gelen anatomik değişmeler, hayatın bu ilk evresinde ve sonraki dönemlerinde ortaya çıkacak gelişmelere temel teşkil edebilecek ve ihtiyaçları karşılayabilecek yeterlikte olmalıdır.²⁴ Buna göre, kaslarını ve organlarını dönemin gereklerini yerine getirebilecek olgunlukta kullanabilmesi, çocuğun bu gelişim evresine ait biyolojik ve fizyolojik ödevini yerine getirdiği anlamına gelir.

TV karşısında saatlerce hareketsiz kalan çocuk, yukarıda ifade edilen biyo-fizyolojik değişmelere büyük ölçüde kapalı olduğundan kas, sinir ve iskelet sisteminde eksik gelişme ve gerilemelerin yanında sindirim ve dolaşım sistemlerinde de önemli işlev bozuklukları gündeme gelmektedir. Örneğin, hareketsizliğe reklamların etkisiyle ortaya çıkan dengesiz beslenme eklendiği takdirde çocuk, büyük

SÜİFD / 20

²¹ Bkz. www.cicibebe.net/tv_cocuk.htm, 02.26.2005.

²² Geniş bilgi için bkz. Mietzel, Gerd, *Wege in die Entwicklungspsychologie*, 2. Aufl.a.g.e., Belz Verl., Weinheim 1995, 142-145; Mussen-Conger-Kagan, a.g.e., 140 vd.; Cole, Luella - Morgan, John J. B., *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, (Çev. B. H. Vassaf), MEB Yay., İstanbul 2001, 1 vd.

²³ Oerter, Rolf, "Kultur, Ökologie und Entwicklung" *Entwicklungspsychologie*, (Hrsg. R. Oerter-L.Montada), 3. Aufl.a.g.e., Belz Verl., Weinheim 1995,67; Bühler, Charlotte, *Psychologie im Leben Unserer Zeit*, Deutscher Bücherbund, Stuttgart-Hamburg 1962, 207; Geniş bilgi için bkz. Baymur, a.g.e., 56-65.

²⁴ Bkz. Birbaumer, Niels - Schmidt, Robert F., *Biologische Psychologie*, 3. Aufl.a.g.e., Springer Verl., Berlin 1996, 147 vd. ; Cüceloğlu, a.g.e., 342-345; Baymur, a.g.e., 60-62.

sorunun, tehlikeli boyutlara ulaştığını ortaya koymaktadır.²⁵ Genel olarak kontrolsüz bir TV izleyici kitlesi oluşturdukları için aynı ya da benzer etkilere karşı savunmasız kalan ülkemiz çocukları, sözü edilen bozukluk ve tehditte pek de uzak sayılmazlar.

İkinci Uluslararası Çocuk ve İletişim Kongresi (5-6 Nisan 2005) çerçevesinde bir araya gelen uzmanlar, uyku problemleriyle fazla TV izleme arasında muhtemel bağlantıların var olduğunu belirterek, travmatik ve korku dolu içerikler, parlak TV ışıkları, yüksek uyarılma, fizyolojik canlandırma ve hareket kısıtlılığı gibi birçok faktörün uykusuzluğa ve uyku düzensizliğine yol açtığına dikkat çekmiştir. Bulgulara göre, günde 3 saat ya da daha fazla TV izleyen çocuklar, ergenlik başlangıcında uyuma zorluğu yaşamaktadır.²⁶

Her ne kadar TV, çocuğun ilgilerini sanal anlamda da olsa tatmin edebilecek ve vaktini dolduracak çeşitli alternatifler sunuyorsa da, çocuğun gelişimini doğrudan etkileyecek diğer çevresel aktivitelerden de uzaklaştırmaktadır. Çocuk, doğal olmayan böylesi bir hareketsizlikten sıynılıp bizzat değiştirebileceği; örneğin hareketin, algılamanın ve heyecanın aynı anda işlev gördüğü fiziksel, zihinsel ve duygusal bir deneyim alanı bulabilmelidir. Çocuğun ancak tüm yanlarının koordinasyonu ile bütünlüğe ulaşabileceği gerçeğinden hareket ettiğimizde, konuyu sadece biyolojik ya da fizyolojik sonuçlar açısından değerlendirmek doğru olmaz.²⁷ Yetişkin bir insanda deneyimlerle gelişen ve doğal olarak süregelen ayırım, tercih ya da seçicilik eğilimleri çocukta henüz yeterince gelişmediği için, bir alanda ortaya çıkan olumsuz bir değişme, diğer alanları çok daha derinlemesine etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, özellikle çocuğun hayatı zihinsel süreçlerden ziyade hareket ve somut davranış örüntüleriyle kavramaya çalıştığı dikkate alındığında, biyo-fizyolojik yetkinlik daha da önem kazanır.

2) Yayınların Çocuğun Psikolojik Gelişimi Üzerindeki Olumsuz Etkileri

Bilgilenme ihtiyacı, insan için en temel ayırıcı özelliklerinden biridir. Tecrübeler dışında zihinsel içeriklerin büyük bir kısmı bilgilenmeye dayanır. Piaget'in *Assimilation* (Özümlenme) ve *Accomodation* (Uyum) kavramlarıyla sistemleştirdiği şemalara bağlı zihinsel kazanımlar,²⁸ daha çocukluğun ilk yılında ortaya çıkar ve öğrenmeye paralel olarak organize bir zenginliğe ulaşırlar. Duyu organlarının fark edişe yol açtığı andan itibaren TV, renkli ekranı ve ses efektleri ile çocukların ilgilerini üzerine toplayan ve zihinsel hayatlarını etkileyen birincil faktör konumuna yükselebilmektedir. Doğal olarak bu kuşatılmışlığın, arzulanmayan yansımaları gündeme gelmektedir.

²⁵ Bkz. Arslan, a.g.m., <http://www.İnsanbilimleri.com/makaleler/sosyoloji.htm>, 07.05.2005.

²⁶ <http://www.ailem.com/templates/news>, 05.04.2005

²⁷ Lienneman, Fatma, "Wahrnehmung und Bewegung", *Gözyaşı*, S. 42, Konya 2005, 10-11.

²⁸ Geniş bilgi için bkz. Piaget, Jean - İnhelder, Bärbel, *Die Psychologie des Kindes*, Walter Verl., Olten 1972, 15 vd., Mussen, P. H. - Conge, J. J. - Kagan, J.; *Lehrbuch der Kinderpsychologie*, Ernst Klett Verl. Stuttgart 1976, 49; Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 16. Baskı, İstanbul 1998, 44; Jersild, Arthur, T.; *Çocuk Psikolojisi*, (Çev. G. Günçe), S Yay., Ankara 1987, 144 vd.

Her şeyden önce, zamanlarının önemli bir kısmını TV karşısında geçiren çocuklarda bağımsız düşünme yeteneği yeterince gelişme imkânı bulamaz.²⁹ Ancak, sorun bu kadarıyla kalmaz: Zihinsel bağımsızlığını yitirdiği ölçüde çocuk, programlardaki çeşitlilik ve etki gücü nedeniyle psikolojik bağımlılık kavramıyla ifade edilen yeni bir bağımlılık türü geliştirir.³⁰ Her iki durum da, başkalarının yaptığını aynen taklide çalışan *uyuşumcu/konformist*³¹ kişilik tipini destekler. Bu kişilik tipinde, kendine güven, kendini ifade, girişkenlik... gibi organize kişilik yapısına işaret eden karakteristik özellikler, yerlerini güvensizlik, taklit, geri çekilme... gibi edilgenliğe işaret eden özelliklere bırakır.

Diğer taraftan, zihinsel süreçlerin hemen tümünün aktif olduğu ve yüzyıllar boyunca bilginin kaynağı olarak hizmet gören kitap, TV karşısında önem ve değerini kaybetmiş görünmektedir. Zira TV, ciddi anlamda herhangi bir zihinsel çabaya gerek duymaksızın verileri kolayca ve anlarla ifade edilebilen kısa bir süreçte aktarır. Bu özelliği nedeniyle TV, düşünmeyen, hazırcı, rahatına düşkün ve yüzeysel bilgilerle donanmış bir neslin yetişmesinde önemli bir rol oynar.³²

Özdeşleşme ya da model alma eğilimi, çocuklukta başlayıp ergenlik döneminde büyük ölçüde tamamlanan kimlik kazanma sürecinin en kayda değer psikolojik gelişim özelliklerinden birisidir.³³ Daha 3-4 yaşlarından itibaren çocuk, farkında olarak ya da olmayarak güçlü gördüğü, ilgi duyduğu, benimsediği, menfaat beklediği ya da birlikte olduğu kişileri model alarak taklide çalışır. İlk dönemlerde bilinçsizce ya da anlamaksızın sürdürülen taklit eğilimi, zamanla bağlılığa ve bilinçli özdeşleşmeye dönüşür. Böyle bir gelişmeyle birlikte çocuk, benzemeye çalıştığı modelin inanç ve değerlerini de içselleştirmeye başlar. Bu durum, benimsenen modele sadece dış görünüşü itibarıyla benzemenin ötesinde, onun tutum ve davranışlarını, ardındaki motivasyonlarla birlikte kabul etmeyi içerir.³⁴

Gelişim çağının bir gereği olarak çocuk için asıl olan, özdeşim örneklerinin ön plana çıkmasıdır. Kişilik gelişimini olumlu yönde desteklediği sürece özdeşim örnekleri, çocuğun ideal benliğini oluşturmasında³⁵ ve geleceğini olumlu anlamda

²⁹ Köylü, Mustafa, "Televizyonun Olumsuz Etkileri", *Din Öğretimi Dergisi*, S. 25, Ankara 1999, 76. (76-80)

³⁰ Bkz. Eroğlu, a.g.m., 22.

³¹ Kavram için bkz. Frankl, Viktor, *İnsanın Anlam Arayışı*, (Çev. S. Budak), Öteki Yay., Ankara 1992, 95; Frankl, Viktor, *Duyulmayan Anlam Çığığı*, (Çev. S. Budak), Öteki Yay., Ankara 1994, 19; ayrıca, Badawi, Zaki, *A Dictionary of the Social Sciences*, Librairie du Liban, Birut 1978, 79; <http://felsefetanhis5.com/k.htm>, 29.07.2005.

³² Çiğdem, Alparslan, "Çocuklarımızı Televizyona Emanet Etmeyelim", *Ailem*, S.113, Feza Yay., İstanbul 2005, 20. (16-25).

³³ Bkz. Ünlüoğlu, Gülören; "Ergenliğin Psikopatolojisi", *Ergenlik Psikolojisi*, (Derl. B. Onur), 2. Baskı, Hacettepe-Taş Kitapçılık Ltd. Şti., Ankara 1987, s. 212-213. Ayrıca, M. Naci, Kula, *Kimlik ve Din*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001, 44-45.

³⁴ Bkz. Yavuz, Kerim, *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Adana 1998, 234-235.

³⁵ İdeal benlik ile ilgili geniş bilgi için bkz. Garrison K. - Garrison K. "Benlik Gelişimi", (Çev. U. Öner), *Ergenlik Psikolojisi*, (Derl. B. Onur), 2. Baskı, Hacettepe-Taş Kitapçılık, s. 310; Jersild, *Çocuk Psikolojisi*, s. 190-193; Jersild, Arthur T., *Gençlik Psikolojisi*, (Çev. İ. N. Özgür), 2. Baskı, Gün Matbaası, İstanbul 1974, s. 435-436.

belirlemede önemli katkılar sağlar. TV, hem öne sürdüğü kişisel modeller açısından, hem de sunduğu davranış kalıpları açısından en güçlü özdeşim kaynakları arasında yer alır.

Başta pedagoğ, gelişim ve çocuk psikologları olmak üzere uzman denetiminde yapılan çocuk programlarında; ayrıca, evrensel değerleri ya da kültürümüzün temel dinamiklerini teşkil eden dinî ve ahlâkî ilkeleri dikkate alarak hazırlanan dizi, sinema, çizgi film gibi her türden yayında ön plana çıkan modeller düşünüldüğünde, TV'ye tercih edilebilecek daha verimli ve etkin herhangi bir aracın olmayacağı takdir edilebilir. Örneğin, çocuk kuşağında yıllarca ekrana getirilen ve beğeniyle izlenen *Susam Sokağı*, eğiticiliği ve sunduğu model davranışlar açısından oldukça başarılı bir yapım olarak kayıtlara geçmiştir.³⁶ Ancak, tüm bu olumlu nitelikleri yanında mevcut durumuyla TV, özellikle çocuk gelişimi açısından sakıncalı ve zararlı yapı, içerik ve fonksiyonuyla gündeme gelmektedir.

Bilinçsizce ve kontrolsüz olarak TV'nin sakıncalı yanıyla yüz yüze gelen çocuklar ve gençler, doğal olarak yersiz ve yararsız özentilere kapılarak neticede öz kazanımları ve kültürel değerleriyle çatışmaya düşebilir. Zira ekranlarda model olarak seçilen tipler, araştırmaların da gösterdiği gibi çoğu zaman gerçekliğin ötesinde farklı hayat felsefelerini temsil etmektedirler.³⁷

TV'nin çocuğun ruhsal yapısı üzerindeki olumsuz etkilerinden birisi de *bağımlılıktır*. Bağımlılığı nedeniyle çocuğun arkadaş ve oyun gruplarında yeterince katılamaması, paylaşma, dostluk, yakın ilişkiler, sevgi ve güven gibi kişiliğin yapı taşları olarak kabul edilen duyguların yeterince gelişmemesine neden olur.³⁸ Kaldı ki bu nitelikler, aynı zamanda toplumsal gelişimin temel dinamikleri olarak ilişki ve iletişimde zorunluluk arz eden süreçler için motivasyon rolü oynarlar. Her ne kadar çeşitli yayınlar aracılığıyla TV, bu tür duyguları besleyen canlı içerikler sunuyorsa da, uygulama noktasında herhangi bir etkinliğe sahip değildir.

3) Yayınların Çocuğun Toplumsal Gelişimi Üzerindeki Olumsuz Etkileri

TV'nin çocukların sosyalleşmelerini engelleyen en önemli fonksiyonlarından biri, onları sunduğu çeşitli ve ilginç yayınlar aracılığıyla kendine bağlaması ve böylece zamanlarını çalmasıyla gündeme gelmektedir. "Boş zaman yok, fakat boşa harcanan zaman var" esprisini doğrulayacak şekilde çocukların büyük bir kısmı, gün boyunca yayınların farklılaşmasına aldırmadan -hatta çoğu zaman fark etmeden- büyüdü ekran karşısında tutsakmışçasına saatlerce kalabilmektedirler.

Sosyalleşme bağlamında TV-çocuk ilişkisinin olumsuz sonuçlarını, birisi aile içi etkileşim; diğeri ise, dış çevre etkileşimi olmak üzere iki boyutta değerlendirmek mümkün görünmektedir. Bilindiği gibi aile, toplumsallaşma sürecinde ilk ciddi temellerin atıldığı birincil çevreyi teşkil eder. Çocuk, ebeveyni ve kardeşleri

³⁶ Susam Sokağı'nın olumlu etkilerini ortaya koyan araştırmalar için bkz. Gardner- Gardiner, a.g.e., 281-282.

³⁷ M. Doğan Karacoşkun, "Bireysel ve Toplumsal Çözümde Televizyon Faktörü Üzerine Düşünceler", http://www.cumhuriyet.edu.tr/akademik/fak_ilahiyat/der61113.htm, 18.07.2005

³⁸ Arslan, a.g.m., <http://www.İnsanbilimleri.com/makaleler/sosyoloji.htm>, 07.05.2005.

ile iletişim imkânı bulduğu ölçüde sosyal statü kazanabilir. Aile içi ilişkilerde uyum, tüm bireylerin aynı sosyal havayı teneffüs etmesine bağlıdır. Bu nedenle çocuk, aile içi değerleri ve ilişki tarzlarını mümkün olduğunca kısa bir zaman zarfında öğrenmeli ve içselleştirmelidir. Zamanının önemli bir kısmını TV yayınlarının kültürel etkisi altında geçiren çocuğun, aile içi dinamiklerine uygun bir rol üstlenmesi oldukça güçtür. Bu durumda hem izlediği yayınların çok boyutlu yönlendirmeleri nedeniyle, hem de aile içi değerleri yeterince içselleştirememesi nedeniyle çocuk ile birincil çevresi arasında çatışma ve gerginliklerin yaşanması, genellikle kaçınılmazdır.

Sosyal ortamda iletişimin en temel ögesi konuşma olduğu için, çocuğun çevresindekilerle yeterli iletişim kuracak ölçüde konuşmayı öğrenmesi; başkaları tarafından sevebilmesi için onları anlaması, duygusal uyarılarına cevap vermesi zorunluluk arz eder. Özellikle yakın çevreyle ilgilenme ve duygusal yakınlık kurma; birlikte yaşamının gereklerini yerine getirme, süreklilik arz eden ortak yaşantı alanlarında gerçekleşebilir. Çocuğun konuşmasına, gülümsemesine, hareketlerine, gönderdiği iletişim ve etkileşim mesajlarına aldınış etmeyen, kısaca tepkilerine karşılık vermeyen, büyüülü fakat soğuk ve cansız bir nesnenin karşısında çocuk, bütün renkli dünyasına rağmen, ihtiyaç duyduğu sevgi ve sıcaklıktan mahrum kalmaktadır.³⁹ Oysa aile, arkadaş ve okul çevresi, çocuğun bu tür ihtiyaçlarına cevap verdiği gibi, toplumsal adaptasyon, kendini ifade etmesi, kendine güven kazanması ve neleri yapabileceğini kavraması bakımından hayati bir önem arz eder. Çocuk, başkaları ile oyun oynadığı ölçüde paylaşmayı, başarmayı, girişimciliği, samimiyet ve dostluğu öğrenir. TV karşısında harcadığı zaman ile yukarıda örnek verilen toplumsal kazanımlar arasında ters bir orantı vardır. Zira arkadaş grubu ya da sosyal çevre dahilinde çocuk aktif katılımcı konumunda iken, TV karşısında pasif alıcı konumundadır. Bu durumda TV, onun kişiliğini rahatlıkla belirleyebilir.

Daha önce psikolojik bağımlılık olarak tanımladığımız bu gelişme, çocukları önce yalnızlık, ilgi ve duygu bütünlüğünün bozulmasına paralel olarak kendine yabancılaşmaya; sonrasında ise, çevreyle olan ilişki ve iletişimin kopmasıyla birlikte hayata yabancılaşmaya iter.⁴⁰ Çocukluk döneminde TV yayınlarına kurban edilen birey için, ileri yaşlarda başkalarıyla birlikte yaşamayı ya da toplum adına üretmeyi ifade eden ortak hayatla ilgili yönelişler, büyük ölçüde anlamını yitirir. Artık bu noktadan itibaren, psikopatolojik bir sorun olarak *varoluşsal boşluktan*, yani anlamsızlık sorunundan bahsedilebilir.⁴¹ Özellikle çocuklarıyla iletişimi koparacak kadar TV bağımlısı haline gelen annelerin büyük katkısıyla oluşan bu süreç, denetim altına alınmadığı takdirde, çocuğun geleceğini de mahkûm edebilir. Bu nedenle her ne kadar problemin merkezinde TV-çocuk ilişkisi yer alıyorsa da, aile bü-

³⁹ Bkz. www.cicibebe.net/tv_cocuk.htm, 02.26.2005.

⁴⁰ Bahadır, Abdülkerim, "Günümüz Kitle İletişim Araçlarının Ruhsal ve Toplumsal Hayatımız üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Korunma Yolları", *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.7, Konya 1997, 449.

⁴¹ Bkz. Bahadır, Abdülkerim, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İnsan Yay., İstanbul 2002, 131.

yüklerinin sorumsuz tutum ve davranışları, gelişmeleri belirlemede önemli roller oynar.

Reklamlarda sadece kendi için sahiplenmeyi ifade eden davranış tarzları, çocukta ben-merkezci eğilimleri beslediği için arkadaşlık ilişkilerinin optimum düzeyde artmasını engeller. Oysa bu dönemde gelişim ödevi olarak her türlü paylaşmanın içselleştirilmesi gerekir.

C. TV YAYINLARININ ÇOCUĞUN DİN VE AHLÂK GELİŞİMİ ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLERİ

1) DİNÎ ESASLAR İLE İLGİLİ TEMEL SORUNLAR

a. Allah İnancı ve Tasavvurunda Sapmalar

Araştırmalara göre çocuklar, dil gelişimine bağlı olarak, özellikle dördüncü yaşa doğru tanrı ile ilgili konularda düşünmeye başlamakta,⁴² zihinsel ve duygusal alanlardaki ilerlemelere paralel tarzda zamanla, özellikle yedi yaşından itibaren belirli bir tanrı tasavvuru geliştirmektedirler.⁴³ İlk tasavvurlar, daha ziyade *antropomorfik* bir karakterde yani, insan şekil ve nitelikleri çerçevesinde oluşur. Hıristiyan kültüründe Tanrıya ilgili imajların büyük ölçüde baba referanslı olduğu tespit edilmişken,⁴⁴ İslâm kültüründe daha geniş ve daha soyut-ruhanî bir referans çerçevesi tespit edilmiştir.⁴⁵ Bu noktadaki bulgular, Tanrı tasavvurunda çevre etkisinin önemli bir belirleyici olduğuna işaret etmektedir.

Çocukluk dönemi din ve değer yapılanması açısından TV yayınlarının en sakıncalı yönlerinden birisi, genelde din ve ahlâk ilkeleri; özeldense, Allah inancı ile ilgili İslâm dininin öngördüğü kabullerde sapmalara yol açmasıdır. Özellikle çocukları TV ekranına kilitleyerek tüm enerjisini kullanan çizgi filmlerinin bu noktada yol açtığı karmaşa, diğer yayınlara oranla oldukça düşündürücüdür. Çocukların enerjik, değişime açık ve yenilik arayan dinamizmi önceleyen psikolojik yapılarına uygun olarak hazırlanan çizgi filmlerin pek çoğunda, insan ötesi figürler, tanrısal özelliklere sahip karakterler olarak çocukların ilgi dünyasına sunulmaktadır. Araştırmamızda, aile içinde rahatsızlıklara yol açması bakımından ön plana çıkan hemen tüm çizgi filmlerde *insanüstü* öğesi işlenmiştir.

süjüFD / 20

40

Bulgularımıza göre çizgi filmlerin, çocuklarda dinî inanç ve ahlâkî değerlerin oluşum ve gelişim sürecini olumsuz yönde etkilediğine inanların oranı, % 30.0'dur. Bu oranın, çizgi filmler ile ilgili sorun odaklarının yoğunluk açısından

⁴² Bkz. Selçuk, Muallâ, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, TDV Yay., Ankara 1990, 72-73; Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yay., Ankara 2001, 262; Yavuzer, Haluk, *Ana Baba ve Çocuk*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, 139; Gülçür, M. Kazım, *Çocuğun Din Eğitimi*, Feza Yay., İstanbul 2001, 29.

⁴³ Bkz. Yavuz, Kerim; *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, DİB Yay., Ankara 1983.

⁴⁴ Bovet, Pierre; *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*, (Çev. S. Odabaş), TTK Basımevi, Ankara 1958, 52; Hökelekli, a.g.e., 262.

⁴⁵ Bkz. Yavuz, a.g.e., 168 vd.

kaydedildiği sınıflamanın ikinci sırasına karşılık gelmesi,* konunun aileler açısından ciddi bir endişe kaynağı olarak algılandığına açıkça işaret etmektedir. Bu bağlamda özellikle dikkati çeken çizgi filmlerin başında, senaryolarında üst/tarımsal güç ve yapıların ağırlıklı olarak gündeme getirilen *He-Man*, *Pokemon-Digimon*, *Şirinler* vb. gelmektedir.

Bu tür çizgi filmlerde olaylar, genellikle ya insanüstü gizemli güçler ekseninde yaşanır ya da bu tür güçler çizgi film kahramanlarına atfedilir. Örneğin, bir taraftan yüzyıllar boyu yaşayan, uçabilen, büyü yapabilen, nefesiyle yıldırım çaktırıp, alev saçabilen, üzerinden uçtuğu yerlere korku salan, insan kılığı dahil istediği her kılığa girebilen bilinmeyen bir güç ya da *İskeletor*, *Malmot* gibi dehşet verici bir yaratık, her şeyi alt üst ederek dünyayı kasıp kavurabilir. Diğer taraftan *He-Man*, “gölgelerin gücü adına” ya da *Şirin Baba*, “şirinler aşkına” klişeleriyle sihir ve büyü aracılığıyla düşmanlarının sihirli güçlerine karşı günlük hayatta insan tarafından gerçekleştirilmesi imkânsız eylemlere girişebilmektedir. Şimşek, bulut, güneş, rüzgâr gibi pek çok tabiat olgu ve olaylarını hizmetinde kullanmak, bu eylemler arasında sıradan gelişmeler olarak takdim edilir. Benzer içerikler, ender olmakla birlikte bazı bilim-kurgu filmlerinde de konu edilmektedir.

Henüz gerçekçi bir tanrı tasavvuru geliştirmemiş, gerçek ile gerçeküstü ya da mümkün ile imkânsız ayırımını yapamayan, somut olgulara yönelik zihinsel yapılarıyla olayların ardındaki nedenleri kavrayamayan çocukların böylesi içerikler karşısında dinî metinlerle uyuşmayan çarpık ya da saplantılı bir tanrı kabulü geliştirecekleri güçlü bir ihtimaldir. Nitekim bulgularımızda bu ihtimali doğrulayacak veriler mevcuttur: Araştırmamıza katılan bir anne, 5 yaşındaki çocuğunun çizgi kahramanı *Herkül*'ü Allah sandığını; bu düşüncesinin doğru olmadığı kendisine açıklandığında ise, o zaman Allah'ın niçin *Herkül* gibi ortaya çıkıp kendini göstermediğini ısrarla sorduğunu dile getirmiştir. Başka bir örnekte 5 yaşındaki bir çocuk, her şeyi yapabildiği için *He-man*'ın Allah olduğunu babasına onaylatmaya çalıştığı kaydedilmiştir. Benzer örnek olarak dokuz yaşındaki bir çocuk, yedi yaşına kadar uzun bir süre zarfında tabiat olaylarını yönetenin, *Şirinler* dizisinde zor durumlarda şirinlerin imdadına koşan, yağmur yağdırtarak sebze ve meyvelerin yetişmelerini sağlayan *Tabiat Ana* olduğuna inandığını rapor etmiştir.

SÜİFD / 20

41

Yayınlardan bir kısmında tevhid inancına ters düşen içerikler, çocukların inançlarında çatışmalara yol açmaktadır. Bu noktada çizgi filmler, yine ön plandadır. Örneğin *Papirus*, Mısırlıların çok tanrılı yaşantılarını; *Pocahontas*, Kızılderili tanrılarını, büyülü ruh ve güçleri konu edinmektedir. Özellikle Japon kaynaklı çizgi ve anime türü yapımlarda politeist senaryolar sıkça işlenir.⁴⁶ Yetişkin katılımcılardan biri, çocukluğunda izlediği çizgi filmlerinde savaştan tanrıları ve bu savaşlardan zarar gören insanların çabalarını, kötü ruhların korkunç yüzlerini hâlâ ürpererek hatırladığını kaydederken, diğer biri, *Clementine* adlı çizgi filmindeki korkunç yara-

* Bkz. Dizin 2.

⁴⁶ Bkz. <http://www.anime.gen.tr>, 20.07.2005.

tık Malmot'u uzun bir süre tanı olarak gördüğünü ve bu nedenle dinî şüphelere düştüğünü kaydetmiştir.

Çocuk masumiyetinin işlendiği *Sezercik* tarzı sinema filmlerde küçük aktörler ve muhataplarınca zaman zaman zaman *Allah Baba* kavramını kullanarak Allah'a babalık atfedilmesi ve bir insanla pazarlık yapıyormuş izlenimini veren konuşmalar, antropomorfik Tanrı anlayışı destekler tarzda bir yandan teslis inancını meşurlaştırırken, diğer yandan İslâm'ın onaylamadığı insan-Allah ilişkilerine yöneltmektedir. 3-6 yaşlar arası çocuklarda Allah tasavvurunu konu edinen mülâkata dayalı bir araştırmada, 3-4 yaş çocukların büyük bir kısmının Allah'tan söz ederken özellikle *Allah Baba* kavramını kullandığı tespit edilmiştir. Aynı çocuklar, Allah'ın daha büyük bir insana benzediğini; sihirli bir değnekle kendini yarattığını; erkek olduğunu ve ailesi ile birlikte yaşadığını dile getirmişlerdir. Bu kabullerinin nedeni araştırıldığında, en büyük etkenlerden birisinin TV olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁴⁷

b. Melek İnancında Sapmalar

Başta çizgi filmler olmak üzere, bazı çocuk filmleri ve reklamlarda çıplak, kanatlı, elinde çoğu zaman bir müzik enstrümanı, aşk oku ya da başka nesnelere taşıyan karakterler halinde ortaya konan melek ve ruh tasvirleri, çocukların zihin dünyalarında dinî metinlerde tanıtılan melek ve ruh tanımlamalarıyla çelişkiler doğurmaktadır. Bulgularımıza göre çocukların küçümsenemeyecek kadar önemli bir bölümü, filmlerde takdim edildiği gibi meleği, kanatlı çıplak bebek; iyi ruhu, başında parlak hâlesi bulunan ve ışık saçan peri; kötü ruhu, gözleri olmayan siyah pelerini korkunç yaratık; şeytanı ise, elinde kanlı çatalı veya tırpanıyla dehşet saçan kara ya da kıvılcık bir silüet olarak algılamaktadır. Doğal olarak bu algılayış tarzı, hem sergilenen figürler aracılığıyla Hıristiyanlıkta yaygın olarak kullanılan somut melek ve ruh inancına yol açması bakımından, hem de İslâm kültüründe iman esasları olarak yaygın olan soyut değerler inancıyla çatışmalara yol açması bakımından, tutarlı bir dinî yapılanmanın gelişmesinde önemli bir engel teşkil eder.

Araştırmamıza katılan annelerin bir kısmı, 4-7 yaş civarındaki çocuklarının melek, ruh ve şeytan ile ilgili soru sorduklarını, görünmez varlıklar oldukları söylenmesine karşın bunların TV ekranlarında görünmelerini kavrayamadıklarını, bu nedenle de aile büyüklerinin sözlerine karşı güvenlerinin sarsıldığını dile getirerek çözüm noktasında zor durumda kaldıklarını rapor etmişlerdir. Yine bulgulara göre yayınlarda görüntülenen geniş kanatlı yaratıkların, çocuklar tarafından Allah'ın insanları cezalandırmak istediğinde büründüğü kılık ya da dönüştüğü biçim olarak algılanmaktadır.

c. Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik

Çocukların dinî yapılanmalarında saplantılara ve dinî şüphelere yol açan yayınlarda özellikle Hıristiyan kültürünü önceleyen misyonerlik yönelişli yayınlara payı küçümsenemeyecek boyuttadır. Bu konuda her ne kadar içerik

⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. Akkuş, Ayşe, *3-6 Yaş Çocuklarında Allah Tasavvuru*, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), S.Ü. İlahiyat Fak., Konya 2005, 20-23.

açısından yayınlar arasında belirgin bir farklılaşma görünmüyorsa da yoğunluk açısından çizgi filmlerin endişelere yol açacak ölçüde dikkat çektiği bir vakiadır. Özellikle Uzakdoğu kaynaklı çizgi filmler bu noktada ayrı bir yere sahiptir. Nitekim, araştırmamıza katılanlardan konu ile ilgili görüş beyan edenlerin tamamı, çizgi filmlere özellikle dikkat çektikleri tespit edilmiştir.

Başta Hollywood sinema yapımları olmak üzere gizem, korku-gerilim, bilim-kurgu konulu filmlerde dünyayı ya da insanları içinde buldukları zor durumlardan kurtarıp huzura ulaştıran senaryoların çoğunda Hıristiyan misyonerliği, ya kişilik modeli bağlamında; ya da davranış ve uygulama bağlamında, özgürce işlenir. Hıristiyan kişilik modellerine yapılan vurgu açısından Batı kaynaklı yayınlara yaklaştığında, konuyla ilgili özel bir hassasiyetin gözetildiği belirlenebilir. Örneğin pek çok sinema, dizi ve çizgi filmlerinde ortak tutum olarak rahip, rahibe, papaz vb. din adamları, sevgi ve merhamet, yardımlaşma ve paylaşma, özveri ve empati, sabır ve metanet gibi erdemlerin bütünleştiği istisna modeller olarak takdim edilir.

Kayda değer önemli bir gelişme olarak günümüzde misyonerlik, yukarıda ifade edildiği şekliyle sadece film kareleri arasına sıkıştırılmış içeriklerle sınırlı olmaktan çıkmış, basın yayın alanındaki yeni düzenlemelere paralel olarak, yayın organı boyutuna ulaşmış ve alenilik kazanmış durumdadır. Ankara Ticaret Odası'nın (ATO) hazırlayıp Haziran 2004'te basına açıkladığı rapora göre, misyonerlik çalışmalarında doğrudan etkin çok sayıda kitabevi ve yayınevini yanı sıra, altı dergi, beş radyo ve yedi gazete, çeşitli stratejilerle birlikte faaliyetlerini sürdürmektedir.⁴⁸

Daha önceleri, dinler arası diyalog çerçevesinde tepki çekeceği endişesi ile İslâm ülkelerinde TV boyutunda doğrudan yayınlardan mümkün olduğunca kaçınan misyoner çevreler, özellikle AB ilişkilerinin yoğun olarak yaşandığı son dönemlerde, açık yönelişler sergilemeye başlamışlardır. Bu bağlamda Danimarka merkezli KKR-TV'nin Türkiye ile ilgili planları çarpıcıdır: Hıristiyan misyonerliğinin bir yayın organı olarak hazırlanan KKR (Kopenhag Hıristiyan Kanalı), Efes'te uydu üzerinden yayın yapmak üzere girişimlerde bulunmaktadır. İlk etapta günlük dört saat yayın planlamalarına rağmen hedeflerinin aralıksız 24 saat olduğunu vurgulayan genel yayın yönetmeni Pansell, Türkiye merkezli ilk Hıristiyan propagandası yapan TV kimliğiyle tanımladığı kanalda, Hıristiyanlığı ve Hz. İsa'yı konu alan çocuk programlarına, sinema, dizi ve çizgi filmlere, Hıristiyan motiflerin yer aldığı klipler ve talk şovlara yer verileceğini ifade etmiştir.⁴⁹

Kilise, Hıristiyan kültüre motivasyonel bir hazırlık çerçevesinde, muhatabın gözünde çoğu zaman saflığın, karizmanın ve temizliğin sembolü olarak algılanabilecek şekilde takdim edilir: Çoğu kilisenin beyaz renge boyanmış, bakımlı, ihtişamlı fakat mütevazı ve şirin bir görüntüyle, köy ve kasabaların en güzel ve merkezi

⁴⁸ Adam, Baki, "Türkiye'de Misyonerliğe Zemin Oluşturan Faktörler", <http://fortuna.divinity.ankara.edu.tr/~adam/zemin.html>, 23.08.2005

⁴⁹ <http://www.sabah.com.tr/2005/06/28/dun102.html>, 01.07.2005

yerlerinde; müdâvim saygın cemaati, örnek papazı ve cenaze, dua, günah çıkarma, vaftiz, Paskalya, Noel gibi dinî ritüelleri ile seyircilerin ilgilerine sunulması, sözü edilen algılanmanın duygusal temelini oluşturur. Kaldı ki, kiliseye bağlı okul ve hastaneler de benzer bir şekilde, ilgiye yönelik psikolojik süreçleri uyaran niteliklerde tasvir edilir.

Bazı filmlerde haça, kötülük ve felâketler karşısında insanı koruyan, ona güç ve huzur veren yegâne figür ya da sembol rolü verilir. Aktörlerin ya da sanatçıların boyunlarını süsleyen haç, çoğu zaman bu şekliyle karizma unsuru olarak işlev görür. Diğer taraftan, kanatları ve kusursuz çıplaklığı ile melek; elinde dirgeni ya da tırpanı ile Şeytan; başı üstündeki ışık hâlesi ile Kutsal Ruh, kucağında sevimli bebeği ile Meryem Ana, toplantı halindeki Havarilerle birlikte Tanrı İsa tasvirleri, Hıristiyan sembolizminin sanatsal ihtişamıyla ilgi dolu gözler önüne serilir.

Çağlarının psikolojik yansımalarının gereklerinden biri olarak çocukların, aksiyon ve heyecanın ya da sevgi ve merhametin yoğun olarak işlendiği filmlere karşı özel bir ilgi besledikleri gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, filmlerde çoğu zaman bilinçli olarak öne sürülen misyoner unsurlardan doğal olarak etkile-necekleri varsayılabilir.

d. Büyü, Sihir ve Sır

Yaygın olarak kabul edilen Piaget'in gelişim kuramı esas alındığında,⁵⁰ yaş aralıkları gereği henüz somut işlemlere bağlı zihinsel şemaya sahip çocukların, soyut olgulara bağlı bilgi ve tecrübelerle karşılaştıkları zaman, anlama ve çözümleme sorunlarıyla yüz yüze gelebilecekleri söylenebilir. Olguların ardındaki sebep-sonuç ilişkisinin yeterince farkında olmayan ergenlik öncesi çocukların sözü edilen sorunlarla karşılaşmalarında büyü, sihir, sır gibi gizemi ve insan ötesini konu alan yayınların doğrudan etkileri söz konusudur. Bulgularımıza göre mevcut senaryolarıyla bu tür dizilerin olumsuz etkileri dikkat çekmektedir. Sinema ve dizi filmler kategorisinde sakıncalı yayınlar ile ilgili tespit edilen 10 sorun odağı arasında büyü ve gerçek ötesi olguları içeren yayınların dördüncü sıraya yerleşmesi (% 10.5),* bu noktadaki kanaatleri büyük ölçüde desteklemektedir.

Araştırmamıza katılan hemen her kesimden bireylerin rahatsızlık doğuran diziler ile ilgili görüşlerinde *Sihirli Annem* dizisine özel bir vurgu yapmaları ve diziyi % 33.5 oranla sakıncalı yayınlar dizisinin birinci sırasına taşımaları, oldukça anlamlıdır.** Bu dizi, hem çalışarak isteklerine ulaşma yerine sihirle hazır konmaya işaret etmesi açısından, hem de özel hayatların gizli taraflarını sihirle deşifre etmeyi, aldatmayı ve flörtü özendirmesi açısından çocukları yanlış algılamalara yönlendirmektedir. Gerçek hayattan kopuşu dile getiren gözlem ve fikirlerde birleşen katılımcıların, dizinin çocuklar üzerindeki yansımalarıyla ilgili tespitleri arasında yoğunlaşma açısından kayda değer olanları, burada sıralamak yerinde olacaktır:

- Gerçeklikten kopuş, sanal ilişkilere yöneliş,

⁵⁰ Bkz. Piaget – Inhelder, a.g.e., 15 vd.

* Bkz. Dizin 2.

** Bkz. Dizin 1.

- Hayali tiplmeleri gerçekmiş gibi algılama, zihinsel karmaşa,
- Hareket ve davranışlarda takıntı, yapmacıklık ve dengesizlik,
- Aktörleri taklit nedeniyle kaza ve yaralanmalara yol açma,
- Aile bireyleri arasında iletişim bozukluğu,⁵¹
- Cin, melek, ruh vb. insan ötesi varlıklara benzeme arzusu,
- Sihir ve büyü oyunları aracılığıyla güç denemeleri,
- Yalan, hırsızlık, düzenbazlık vb. ahlâk dışı davranışları meşrulaştırma.

Diğer taraftan, *Harry Potter*, *Yüzüklerin Efendisi* gibi bazı sinema filmlerinde ya da *Pokemon*, *Şirinler* gibi çizgi filmlerde zaman zaman işlenen benzer konular, her ne kadar benzer sorunları gündeme getiriyorsa da bunlar, bağımlılık arz eden senaryolu dizi filmlerin doğurduğu sonuçlarla kıyaslanamayacak kadar azınlıktadırlar. Nitekim araştırmamızda konu ile ilgili bulguların tamamına yakınının dizi odaklı oluşu, bu tespiti desteklemektedir.

Bu noktada, sır dizileri olarak tanımlanabilecek *Sırlar Dünyası*, *Sırlara Yolculuk*, *Sır Kapısı*, *Gizli Dünyalar*, *Kalp Gözü*, *Büyük Buluşma*, *Şeytan...* vb. son dönemlerde sayıları ve izlenme oranları hızla artan dizi filmlerden bahsetmek yerinde olacaktır. Aralarındaki farklılıklara bağlı olarak vermek istedikleri mesajlar açısından kültürel bir hizmet yürüttükleri iyimserliği içinde takdirle değerlendirilebilecek yanları olan bu dizilerin, görüntüledikleri karakterler ve işledikleri konular itibariyle çocukların dinî algı ve kabullerini olumsuz yönde etkileyecek fonksiyonlara sahip oldukları görmezlikten gelinemez. Her şeyden önce bu dizilerden bir kısmı, dinî metinlerde soyut ve irrasyonel olarak tanımlanan ve hakkında sınırlı bilgiler verilen Ahiret, Cennet, Cehennem, Melek, Şeytan vb. fenomenleri, basit görsel öğelerle somut olgulara indirgemektedir. Bu durum, çocukların bir yandan ekranda yansıtılan karakterlerle uyuşmayan dinî bilgileri kuşkuyla sorgulamalarına; diğer yandan ise, kutsal metinlerde yüceltilen dinî olguları, gerçekte olduklarından daha basit öğeler şeklinde algılamalarına yol açmaktadır. Bir başka sakınca da, çocukların seyrettiklerinden hareketle günlük hayatta karşılaştıkları sorunları telâfi edecek sihirli bir gücün müdahalesine yönelik beklentiler geliştirmeleridir. Bu beklenti, doğal olarak onları hazır olanla yetinmeye veya mücadeleden kaçmaya itebilmektedir.

SÜİFD / 20

45

Çoğu zaman insan ilişkilerinin bilinmeyen birtakım süreçlerle görünenden farklı şekillerde gelişip sonuçlandığı; mucizevî karşılaşmaların yaşandığı; insan unsuru kullanılarak insan ötesi müdahalelerle mükâfat veya ceza tarzında adaletin tecelli ettiği bu tür diziler, özelde okul öncesi; genelde ise, tüm çocukluk dönemi zihinsel ve ruhsal yapılanmasıyla uyuşmayan pek çok nitelik barındırmaktadır.

Katılımcılardan konu ile ilgili fikir beyan edenlerin ortak kanaatine göre sır dizileri, yetişkinlere yönelik mesajları açısından bazı istisnalar ile birlikte olumlu etkiler icra etmesine karşın, çocuklar için sakıncalı içerik ve yönelişlere sahiptir. Bu

⁵¹ Bkz. Alparslan, a.g.m., 21.

bağlamda dile getirilen en önemli sorunlardan birisi, zihinsel yetersizlik, bilgi ve tecrübe eksikliği nedeniyle çocukların ekrana yansıtılan olayların ardında somut olarak görünmeyen nedenleri anlayamamaları, sürüp giden ilişkiler arasında sebep-sonuç kopukluğu nedeniyle bağlantı kuramamalarıdır. Bu soruna işaret eden yetişkinlerden bir kısmı, yaşanan gerçeklik ile dizilerde sunulan hayat hikâyeleri arasında tatmin edici bağlantılar kuramadıkları için çocuklarının dizi sırasında ya da sonrasında açıklanması güç sorular sorduklarını; yaptıkları açıklamaların yetersiz kaldığını ve bu nedenle çocukların işlenen konu ya da olayın kahramanları ile ilgili yanlış imajlar geliştirdiklerini ve yanlış sonuçlar çıkardıklarını ifade etmişlerdir.

Bir rehber öğretmenin görev yaptığı okuldaki tespitlerine göre uyumsuz öğrencilerin bir kısmı, hatanın ve suçun er geç trajik bir şekilde karşılık gördüğünü işleyen dizilerden etkilenerek hata ve suçlarından ötürü beklenmedik bir şekilde cezalandırılacakları endişesi taşımaktadırlar. Doğal olarak bu kabul, hataları affeden, bağışlayıcı, merhamet sahibi ve güven veren Allah'a iman ile tezat teşkil eder.

Bazı anneler, melek, cin, şeytan, hayalet, ruh gibi soyut varlıkların çoğu zaman belli belirsiz silüetler halinde olaylara karıştıklarını konu alan içerikler nedeniyle çocukların nedensiz korku ve kaygılar geliştirdiklerini; günlük hayattan geri çekildiklerini; kendi odalarında kalmak istemediklerini ve özellikle de ders başarılarını olumsuz etkileyecek çıkarımlar yaptıklarını rapor etmişlerdir.

Dinî gelişim çerçevesinde değerlendirildiğinde gerçek ötesi ile ilgili ekrana getirilen bu tür hayalî içeriklerin, dinî şüphe ve yabancılaşmaya yol açabileceği söylenebilir. Zira soyut kavram ve inanışlar bağlamında sınırlı kapasite ve tecrübelerle sahip çocukların çoğunda, söz konusu dizilerde gündeme getirilen karakterler, sonraki dinî tasavvurlarına temel teşkil edebilmektedir. Diğer taraftan, kötü karakterlerin iyinin ve doğrunun aleyhinde gerçekleştirdikleri planlar, entrikalar, ahlâk-dışı davranış tarzları, bazı çocuklar tarafından isteklerine ulaşma ya da intikam adına benimsendiğine ve benzer planlarla uygulamaya konduğuna dair altı bulgu tespit edilmiştir.

2) AHLÂK İLKELERİ İLE İLGİLİ SORUNLAR

a. Cinsellik ve Müstehcenlik

Şekil ve içerik açısından değerlendirildiğinde, genel bir olgu olarak TV yayınları arasında en fazla tepki çeken öğelerin cinsellik ve müstehcenlik* olduğu rahatlıkla söylenebilir. Sonuçları itibarıyla cinsellik ve kombinasyonları, sadece ahlâkî bir sorun olarak değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bir sorun olarak bireysel ve toplumsal hayatı derinden etkilemektedir. Bu bağlamda, gerek sorunun olumsuz yönleriyle toplumun gündemine oturmasında ve gerekse kültürel dejenereasyona yol açacak ölçüde yaygınlık kazanmasında, kitle iletişim araçlarının

* Çalışmamızda "cinsellik" kavramı, kadın-erkek ilişkilerini ahlâk ilkelerinin dışında ele alıp işleyen görüntü ve içeriklere işaret etmek üzere; "müstehcenlik" kavramı, kadın bedenini ahlâkî ölçüler dışında sergileyen görüntü ve çıplaklığa işaret etmek üzere kullanılmaktadır.

büyük rolü söz konusudur.⁵² Kadını konu alan kitle iletişim araştırmalarında gündeme getirilen radikal, liberal, Marksist ve sosyalist yaklaşımlardan en fazla ön plana çıkanı, kuşkusuz cinselliği özgürce işleyen liberal feminist yaklaşımdır.⁵³ Bu gelişmede, veri zenginliği nedeniyle TV'nin etkisi, diğer kitle iletişim araçlarına göre çok daha büyüktür. Zira yapılan bir araştırmaya göre TV'de her yıl, genel olarak ahlâkî sınırların dışında dolaylı ya da doğrudan cinselliği çağrıştıran 20 000 civarında görüntü ekrana gelmektedir.⁵⁴ Sinemadan reklamlara kadar oldukça geniş bir yelpaze içinde cinselliği bu denli işleyen TV yayınları, büyük-küçük ayırımı yapmaksızın özellikle dinî-ahlâkî değerler açısından, bireylerin ruhsal hayatında onarılması güç tahribatlara neden olabilmektedir. Bu tahribatın boyutu, henüz cinsel kimliğin oluşmaya başladığı çocukluk döneminde, psikopatolojik sonuçlara yol açabilecek kadar ciddiyet arz eder.

Cinsellik, hem içgüdüsel tabiatın temellerinden birini teşkil etmesi, hem de gelişim dönemlerine bağlı olarak hedef, içerik ve gücü değişmekle birlikte en fazla süreklilik arz eden enerji olması bakımından, insan hayatının en köklü ve en dinamik eğilimlerinden biridir.⁵⁵ İnsan hayatında bu denli güçlü yeri nedeniyle cinsellik, tarih boyunca kişilik kuramlarından (Ortodoks Psikanaliz⁵⁶) dinî oluşumlara kadar (Tantrik Budizm⁵⁷) pek çok yaklaşımda merkezî bir konum teşkil etmiştir. Ancak, modern hayatta yüklendiği kimliğe uygun olarak cinsellik, iletişim sektörü bağlamında erotizm ve haz tatminine; ekonomik sektör bağlamında ise, tüketim ve tatminsizliğe yol açan içerik ve fonksiyonu itibarıyla, daha çok toplumsal bozulmaya hizmet eden ciddi bir problem hüviyetine bürünmüş durumdadır.

Film sektörüyle Hollywood, son yıllarda cinselliğe özel bir misyon yüklemiştir. Bu misyon, geleneksel masum aile filmlerinden en karmaşık korku-gerilim ve macera filmlerine kadar hemen tüm yapımlarında özenle uygulanmaktadır. Günümüzde gelişmiş ya da gelişmemiş ülkelerin çoğunda erotizmi aratmayacak karelerle işlenmiş yapımların oldukça revaç bulması, söz konusu misyonun işlevini

⁵² Bkz. Güz, a.g.m., 67; Aktaş, Cihan, *Mahremiyetin Tükenişi*, Nehir Yay., İstanbul 1995, 272-274; Ataseven, Asaf ve diğerleri, *İslam'da Kılık-Kıyafet ve Örtünme*, 3. Baskı, İSAV Yay., İstanbul 1981, 37.

⁵³ Türkoğlu, Nurçay, *Görü-Yorum Gündelik Yaşamda İmgelerin Gücü*, Der Yay., İstanbul 2000, 77.

⁵⁴ Zıglar, Zig, *Olumsuz bir Dünyada Olumlu Çocuklar Yetiştirmek*, (Çev. E. Ö. Suer), Beyaz Yay., İstanbul 1998, 296.

⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Schwartz, Oswald, *Cinsiyet Psikolojisi*, (Çev. H. Özgü), Özgü Yay., İstanbul 1977, 47 vd.; Danios-Morali, Andre, *Cinsel İlişkiler Sosyolojisi*, (Çev. S. Tiryakioğlu), Varlık Yay., İstanbul 1973, 5 vd.; Cholette-Perusse, Françoise, *Cinsiyet Konusunda Çocuklara Ne Söylenmeli Nasıl Söylenmeli*, (Çev. S. Yıldırım), Soyut Yay., İstanbul 1974, 13-18; Adasal, Rasim, *Normal ve Anormal Cinsiyet ve Evlilik*, Gürsoy Basımevi, Ankara 1975, 11 vd.

⁵⁶ Libido/Cinsel Enerji için bkz. Freud, Sigmund, *Cinsiyet Üzerine*, (Çev. A. Öneş), Say Yay., İstanbul 1989, 89-91; Zweig, Stephan, *Freud ve Öğretisi*, (Çev. E. T. Elçin), Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, 110 vd.; Geçtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990, 23 vd.; Horney Karen, *Psikanalizde Yeni Yollar*, (Çev. S. Budak), Öteki Yay., Ankara 1994, 32 vd.

⁵⁷ Geniş bilgi için bkz. Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, (Çev. A. Berktaş), C. I, Kabaka Yayınevi, İstanbul 2003, 289-290; Eliade, Mircea, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, (Çev. A. Erbaş), İnsan Yay., İstanbul 1997, 62-63, 161-162; <http://anatoliantcraft.org/content/view/full/1530/311>; <http://www.buldu.net/html/20/82.html>

emperyalist emellere uygun bir şekilde başarıyla yerine getirdiğinin göstergesi olarak yorumlanabilir.

Genel olarak büyüklere hitap eden cinsel içerikli yayınların, doğrudan çocuklara yönelik amaçları olmayabilir. Ancak, yetişkinler kadar olmamakla birlikte aynı yayınlarla çocukların da muhatap olduğu, bir vakıadır. Kuşkusuz yetişkinlerin cinsellik ve cinsel teşhirden anladıkları ile çocukların anladıkları arasında, hem zihinsel hem de ruhsal süreçler açısından çok büyük farklılıklar mevcuttur. Her şeyden önce bu tür enstantaneler, dinî-ahlâkî endişeleri bulunmayan bir yetişkin için haz ve doyum öğeleri olarak algılanabilirken, gerek fiziksel ve gerekse duygusal anlamda cinsel olgunluğa henüz ulaşamamış çocuklar için ciddi zihinsel ve ruhsal karmaşalara yol açabilmektedir. Araştırma bulgularımızın da gösterdiği gibi, sinema ve dizi filmler ile reklam kuşaklarında yoğunluk itibarı ile cinsellik ve müstehcenliğin açık farklarla sıralamaların başında yer alması, rahatsızlıklara yol açan yayın türleri arasında cinsel öğelerin ağırlığını gözler önüne sermektedir. Araştırmamıza katılan ebeveynlerin bir kısmı, çocuklarının bu tür içerikleri tamamen ya da kısmen anlayamadıkları için ilginç sorularla karşılıklarına çıktıklarını; sorularına uygun cevap bulamadıklarını ve bundan oldukça rahatsızlık duyduklarını dile getirmişlerdir.

Bireysel farklılıklara bağlı olmakla birlikte çocuklarda da estetik, göz zevki, hoşlanma vb. duygusal yapılanmaların ön plana çıktığı durumlara sıkça rastlanır. Bu tür yapılanmalar, doğal olarak özellikle kız çocuklarda müstehcen kadın imajlarına özentiyeye yol açabilmektedir. Ekranlarda görüntüye gelen kadınların zenginlikleri, aktrislikleri ve çekicilikleri ile tanınmış modeller oldukları dikkate alındığında, sözü edilen özentinin yaygınlığı ve gücü takdir edilebilir. Nitekim araştırmamızda rapor edilen örneklerin yedisinde, çocukların dizilerde müstehcenliğiyle gündeme gelen aktrisler gibi makyajlı, askılı atlet ve kısa etekle dolaşma konusunda ısrarcı olduklarına yönelik tespitler, durumun ciddiyetini gösterir niteliktedir. Daha ilginç olanı, bu çocukları dördünün annelerini de bu şekilde giyinmeye zorlamalarıdır.

Bulgularımıza göre çocukların gittikçe artan cinsel ilgileri, söz ve davranışlarında özellikle Türk yapımı dizilerin büyük bir etkisi söz konusudur. Bu dizilerde cinsellik bağlamında rahatsızlık konusu olarak en fazla şikâyet edilen hususlar şu şekilde sıralanabilir:

- Kız-erkek arkadaşlıklarda kimlikler yerine, cinsel öğelerin vurgulanması,
- Kılık kıyafetlerde aşırı darlık, erotik açıklık ve çıplaklık özentisi,
- Sevgilisizliğin yalnızlık, eksiklik, kompleks ve anlamsızlık nedeni olarak takdimi,
- Flört ilişkilerinin oldukça doğal ve zorunluymuşçasına ortaya konması,
- Makyaj ve dekolteğin, popülerliğin, çekicilik ve estetiğin gereği olarak takdimi,
- Gerçek sevginin, olgun arkadaşlık yerine ancak aşkla mümkün olabileceği iması,

- Özgürlüğün, ancak cinsel özgürlük ve riske açıklık ile tamamlanabileceği imajı.

Hayat Bilgisi, Bir İstanbul Masalı, Sihirli Annem, Avrupa Yakası, Çocuklar DuyMASın, Kadın İsterse dizileri, yukarıdaki tespitler ile ilgili en fazla vurgu yapılan dizilerdir. Bu dizilerde işlenen konuların, görsel ve işitsel malzemelerin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerine dair dile getirilmiş bazı canlı örneklere yer vermeyi uygun buluyoruz:

İlköğretimde görevli bir öğretmenin gözlemlerine göre, 5. sınıf ve sonrasında okula devam eden öğrencilerin büyük bir kısmında cinsel yönelişler hâkim olmaktadır. Birbirine aşık olma, sevgili olarak sahiplenme, kavga, kıskançlık, nefret ve düşmanlık gibi daha ziyade yetişkinlerin aşk hayatında rastlanan davranış tarzlarını gittikçe yaygınlık kazanmaktadır. Buna karşılık öğrencilerin derslerdeki başarıları ciddi şekilde düşmekte, devamsızlık telâfi edilemeyecek düzeylere tırmanmaktadır. Konu ile ilgili öğrencilerin bir kısmını sorguladığını belirten öğretmenin elde ettiği bilgilere göre öğrencilerdeki bu olumsuz değişimin ardında *Hayat Bilgisi, Sihirli Annem* ve *Kurtlar Vadisi* dizileri, büyük bir rol oynamaktadır. Aynı dizileri dile getiren başka bir öğretmenin tespitlerine göre, ilköğretimin sonlarına yaklaşırken çocukların büyük bir kısmı, dizilerdeki aktörleri model alarak yetişkinlerin yaşadıkları aşk ve romantizmi aratmayacak bir psikolojiye bürünmektedirler. Benzer rahatsızlıklara işaret eden ilköğretim okulu müdürü, konu ile ilgili sorunlar nedeniyle idare olarak zor durumda kaldıklarını kaydetmiştir.

Sınıf annesi olduğunu ifade eden bir veli, aile birliği toplantılarında çocuklarda görülen başarısızlık ve uyumsuzlukların nedeni olarak en fazla vurgulanan endişelerin, ölçsüz kız-erkek ilişkileri çerçevesinde toplandığını ifade etmiştir. Üniversite mezunu bir katılımcının kardeşinden aldığı bilgilere göre, okullardaki kız-erkek ilişkilerinin cinsel denemeleri de içine alacak kadar ileri düzeye ulaştığına dair örnekler mevcuttur. Kendini özel bir ana okulunda eğitici olarak tanıtan bir bayan, kreşte kayıtlı 4-5 yaş grubu çocukların, dizilerdeki aktörlerin davranışlarını çekinmeden taklit ettiklerini belirterek, bir kızın sürekli sevgili değiştirdiğini; 5 yaşındaki bir erkek çocuğun aynı yaşta bir kız çocuğunu fırsat buldukça dudaktan öpmeye çalıştığını, hatta bazen zorladığını; dizilerde işlenen yetişkinlere özgü birçok davranışı yapmaya çalıştıklarına dair örnekleri hayretle gözlemlediğini ifade etmiştir.

Diğer taraftan, erkek-kadın beraberliğini cinsellikle süsleyen kareler, çocukta sevgi, arkadaşlık, yakınlaşma vb. aslında erotizm ile bağlantılı olmaksızın algılanmakta ve bu bağlamda masum davranışlarımıza taklit edilebilmektedir. Doğal olarak bu tür uygulamalar, sonraki aşamalarda duygusal sorunları da beraberinde getirir. Bu bilgiyi teyit eden bir örnek, çocuğu ile ilgili olarak psikologa baş vuran bir anneye aittir: Mülâkatımıza katılan anne, komşusuyla sohbet amaçlı oturdukları zamanlar, çocuklarının ortalıktan kaybolduğunu birkaç oturumdan sonra fark ettiğini dile getirir. Yine bir sohbet anında çocuklarını takip etmeye karar veren anne, 6 yaşındaki oğlu ile 5 yaşındaki kızının aynı yatakta evli eşleşmişçesine uzanıp evcilik oynadıklarını; birbirlerine hitap ederken müstehcenliğin

yoğun olarak işlendiği bir dizide kaçak sevgili rolünde oynayan iki sanatçının isimlerini kullandıklarını belirtir.

Filmlerin dışında magazin türü yayınlarda, kliplerde ve reklamlarda sergilenen müstehcen kadın imajı, erotik davranışlar ve cinsel içerikli diyalogların da, çocukların zihin ve ruh sağlıklarını olumsuz yönde etkilediği, konu ile ilgili pek çok araştırma bulgularıyla teyit edilmiştir.⁵⁸ Büyüklerin dünyasına öteden beri besledikleri ilginin etkisiyle çocukların, olgunlaşmadan yetişkinliğe itilmelerine yol açan bu tür yayınlar, aynı zamanda doyumsuzluk ve tatminsizliklere de neden olabilmektedir. Özellikle magazin paparazi ve şov programlarında ünlülerin aşkları, kaçamakları, eğlence ve gece hayatıyla ilgili ekrana yansıtılan görüntüler, çocukların geleceğe yönelik hayat tasarımlarını ciddi ölçüde etkilemektedir.

Kadın cinselliğinin en fazla suiistimal edildiği yayınlar arasında reklamların payı oldukça büyüktür. İlgili ya da ilgisiz pazarlanan pek çok üründe cinselliği kullanmak genel bir eğilim haline gelmiştir.⁵⁹ Bulgularımıza göre, kadın unsurunu erotik kalıplar içinde takdim etmeleri nedeniyle çocukları cinsel açıdan en fazla etkileyen reklamların ağırlıklı sırası şu şekildedir:

- Kozmetik Ürünleri: Epilasyon, parfüm, krem % 31.00
- Kıyafetler: İç çamaşırı, jartiyer, kot... % 25.50
- Temizlik Ürünleri: Şampuan, sabun, ped... % 21.00
- Yiyecek-İçecek: Dondurma, yoğurt, meşrubatlar... % 13.50
- Dayanıklı-Tüketim Ürünleri: Cep telefonu, otomobil, beyaz eşya % 09.00

Cinsel ve müstehcen yayınlara çocukluk dönemi din ve değer yapılanmasına olan etkileri bağlamında yaklaştığımızda, yukarıda işaret ettiğimiz olumsuz sonuçlara dinî şüphe ve çatışmaları da ilâve etmek gerekecektir. Her ne kadar dinî şüphe fenomeni dinî gelişim süreçlerinden birisi olarak ergenlik döneminin karakteristik nitelikleri arasında ele alınıyorsa da,⁶⁰ kökleri çocukluk dönemi dinî gelişim sürecine uzanmaktadır. Geçen asırla birlikte hız kazanan din psikolojisi araştırmaları, çocukluk dönemi dinî yapılanmayı tanımada da önemli katkılar sağlamıştır.

Konu ile ilgili önceki araştırmalarda çocukluk dönemi dinî şüphe olgusu, daha ziyade merak ve doğru bilgilendirme bağlamında tespitlerle değerlendirilmiş-

⁵⁸ Bkz. Akyüz, Yahya, "Çocukların Televizyon Reklamlarına Karşı Korunması", *Aile Yazıları* 3, T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, Ankara 1990, 125-126.

⁵⁹ Bkz. Baudrillard, Jean, *Tüketim Toplumu*, (Çev. H. Deliceçaylı – F. Keskin), Ayrıntı Yay., İstanbul 1997, 174-175; Ayrıca, Bahadır, a.g.m., 477-478.

⁶⁰ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Starbuck, Edwin Diller; *Religions-Psychologie*, Alfred Kröner Verlag in Leibzig, Schweiz ts., 257, 357-358; Seidman, Jerome M., *The Adolescent*, Holt Richart and Winston Inc., Newyork 1960, 334; Hurlock, Elizabeth; *Adolescent Development*, Mc Graw Hill Book Company, Newyork 1967, 398; Jersild, Arthur, T. *Gençlik Psikolojisi* (Çev. İ. N. Özgür), 2. Baskı, Gün Matb., İstanbul 1974, 391; Armaner, Neda; *Din Psikolojisine Giriş I*, Ayyıldız Matb., Ankara. 1980, 97; Meliç, Abdulaziz A.; *Tatavuruş-Şuûri'd-Dinî inde't-Tifl ve'l-Mürdhiq*, Dâru'l-Maârif, Mısır 1955; 266-277; Hökeleki, a.g.e., 270-272; Bahadır, Abdülkerim, "Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler", *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, (Editör: H. Hökeleki), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, 262-263.

tir.⁶¹ Zihinsel ve duygusal uyarıcı zenginliğinin gittikçe artış gösterdiği günümüzde, özellikle geleneksel değerleri dikkate almayan TV yayınlarının etkisiyle çocukluk dönemi dinî şüpheleri destekleyecek olguların çok daha arttığı bir vakiadır.⁶² Bu bağlamda yaşanan gerçeklik ile çevreden edindikleri dinî bilgiler arasında karşılaş-tıkları zıtlıklar, çocuklarda en büyük çatışma odağı olarak belirlenebilir. Araştırma bulgularımızda, ebeveynlerin çocukları ile ilgili böylesi çatışmaları yaşadıklarına dair ifadelere sıkça rastlamamız, konunun küçümsenemeyecek bir önem arz ettiğini göstermektedir.

b. Olumsuz Dinî Modeller ve Dindar İmajı

Gerek benlik gelişiminin ortaya çıkıp geliştiği çocukluk dönemi ve gerekse kimlik gelişiminin büyük ölçüde tamamlandığı gençlik dönemi din ve değer yapı-lanmasında, özdeşlik ihtiyacı nedeniyle dinî modeller, en belirleyici unsurlardan birisini teşkil eder.⁶³ Genel eğilimi itibarıyla çocuk bu ihtiyacını, nereden bulursa oradan gidermeye çalışır. Bilinçli seçimler, daha ziyade gerçek benlik ile ideal benlik arasındaki uzlaşmanın sağlandığı oturmuş kişiliklerde ortaya çıkar. Buna göre çocuk, hemen her gün muhatap olduğu TV yayınlarında, dindarlık ya da din adamı imajını belirleyecek örneklerle karşı karşıya gelmektedir.

Senaryo gereği sinema ve dizi filmlerinde din görevlisi ya da dindar imajını temsil etmek üzere öne sürülen modellerde, hem inanç esasları, ahlâk ilkeleri ve davranış biçimleri açısından, hem de dış görünüm açısından İslâm dini ve Müslü-man kimliğiyle uyuşması mümkün olmayacak özellikler gündeme getirilmektedir. Yabancı filmlerde ve dizilerde çizilen din adamı tipi, yukarıda açıklamaya çalıştığımız Hıristiyan misyonerliğine uygun olarak dış görünüşü, hayat felsefesi ve insan-lara yaklaşım tarzları açısından tüm olumlu duyguları uyandıracak niteliklere sahip-tir. Bu tiplere uygun düşecek şekilde bir papaz, rahip ya da rahibe, genellikle dünyanın ve insan hayatının geleceğinin söz konusu olduğu kritik anlarda ya da çaresiz, mutsuz, endişeli bireylerin içine düştükleri zor durumlarda, mucizevî bir kurtarıcı olarak sorunu kontrol altına alır ve olayların seyrini kötülükten iyiliğe çevirir.* Aynı şekilde Hıristiyanlığa bağlı bir ailenin konu edildiği yayınlarda, büyük-ten küçüğe tüm ailenin bireyleri birer iyilik, dürüstlük, yardım severlik ve çalışkan-lık örneği sergilerler. Ailede herkes sorumluluğunu bilir; bir arada bulunulan za-manlarda dinî öğelerin müsaade ettiği ölçülere bağlı olarak ilişkiler sürdürülür; yemekten ve yatmadan önce belirlenmiş dualar yapılır; pazar ayinlerinde herkes dinî bir sorumluluk bilinciyle kiliseye koşar ve bir şölen havasında ilâhiler okunur, vaazlar dinlenir, adaklar adanır... Gerçekte böylesi bir dindarlık profili, dinî bakış açısından arzulanan bir tabloya işaret eder. Ancak burada asıl sorun, Hıristiyan din adamı ya da dindarı için uygun görülen ve ekranlara yansıtılan böyle bir dinî modelin, Müslüman din adamı ya da dindar için uygun görülmemesi; daha da

⁶¹ Bkz. Bovet, a.g.e., 48-50; Yavuz, a.g.e., 236-240, 259-260; Hökeleki, a.g.e., 256-257.

⁶² Bahadır, a.g.m., 290-292.

⁶³ Geniş bilgi için bkz. Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, 235 vd.

* *Sleepers*, (Kevin Bacon).

ilginç olanı, yukarıda çizilen modelin neredeyse tam aksini temsil eden bir tipten uygun görülmesidir.

Konuya açıklık getirmek açısından yayın örneklerinden hareket etmek uygun görünmektedir: Batı kaynaklı filmlerde zaman zaman Müslüman bireyleri terörist gruplar olarak takdim edip onlara karşı savaş açan** ya da İslâm ülkelerini hedef alan kurtarma operasyonlarındaki başarılı sonuçlarla Müslümanları aşağılayan yapımların* vizyona girmesi kültür emperyalizmi ve güç göstergesi bağlamında değerlendirildiğinde anlaşılır görünmektedir. Ancak, yerli yapımlarda ortaya konan din adamı ya da dindar imajı, Batının Müslüman dindarlara karşı yaklaşım tarzını aratmayacak niteliktedir. Araştırmamıza katılanların da yer yer teyit ettikleri bir olgu olarak başta Kemal Sunal ve Şener Şen'in birlikte** ya da müstakil olarak rol aldıkları filmler olmak üzere pek çok yerli yapımda*** ortaya konan olumsuz hoca ya da imam-hatip modeli, oldukça düşündürücüdür. Hoca rolünde oynayan karakterler, ne bilgi ne de uygulama bakımından yetkin bir din adamı profili çizmekten son derece uzaktır. Örneğin, namazda ya da namaz dışında Kur'an kıraati, hem tecvit ve tertip açısından, hem de fonetik açısından olması gerekenin oldukça dışındadır. Daha garip ve kabul edilemez olanı, din görevlilerine yüklenen kişilik tiplemesinin dolandırıcılık, düzenbazlık, iki yüzlülük, menfaatçilik, kayırmacılık, düzensizlik, pejmürdelik, geri kalmışlık vb. gibi olabildiğince itici karakter özellikleri bağlamında yansıma bulmasıdır.

Aynı sorunu dizilerde de tespit etmek mümkündür. Mevcut diziler arasında konu ile ilgili en fazla işaret edilen dizi, *Hayat Bilgisi*'dir (% 42.85). Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmeni Hidayet Hoca ile ilgili olarak rahatsızlık duyulan hususlar ana hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir: Mesleği ile bağdaşmayacak şekilde ek iş olarak meyhanecilik yapması, öğrencileri Cehennem ile korkutmasına karşın, Noel Baba kıyafetiyle içki dağıtması; dinî kavramları bilmemesi ve bazen yalan söylemesi; öğrenciler tarafından hafife alınması ve lâubaliliğe izin vermesi; canı sıkıldığında eksik ve yanlış olarak "innâ sâbirîn" sözünü tekrarlaması... Ayrıca *Çalı Kuşu* dizisinde çocuklara karşı elindeki sopayı eksiltmeyen hoca; *Sensiz Olmuyor* ile *Kismet* dizilerinde hanımları kendisi için ayartmaya çalışan hoca tiplemesi, benzer bir imajın yansıması olarak dile getirilmiştir.

Araştırma bulgularımızca da güçlü bir şekilde desteklenen genel kanaate göre, başta diziler olmak üzere yerli yapımlarda Müslüman imajı oldukça olumsuz yaklaşımlarla ortaya konmaktadır. Buna göre, İslâmî motiflere yer verilen senaryoların büyük bir kısmında dindarı küçük düşüren, gayri meşru işleri yakıştıran bir yaklaşım sergilenmektedir. Bulgularımız arasında bu bağlamda değerlendirilebilecek örnekler sıralandığında, özellikle dindarlığı çağrıştıracak sakallı ya da fesli erkeklere çöpçülük, kapıcılık, kalorifercilik, eskicilik vb. günlük basit ve çoğu zaman da kirli işlerde rol verilmesine karşın, başörtülü kadınların hizmetçi, temizlikçi, aşçı,

** *Rambo 3* (Silvester Stallone).

* *Kuşatma Altında* (Bruce Wils).

** *Kıbar Feyzo, Davaro* (Kemal Sunal-Şener Şen).

*** *Vizontele* (Yılmaz Erdoğan), *Vurun Kahpeye* (Hale Soygazi).

dadı gibi görevlerle geri planlarda rol alması en fazla vurgulanan rahatsızlıklar olduğu tespit edilebilir. Kuşkusuz bu takdim, çocuklarda dinin geri kalmış, cahil ve başarısız insanların bağlandığı bir olgu olarak algılanmasına yol açabilir.

Diğer taraftan, dindarlığın sadece köy ve kırsal kesimlere ait olduğu izlenimini uyandıracak tarzda köyden şehre gelen ya da göç edenlerin, dindar kimliklerinden sıyrılarak dinî motiflerin yer almadığı modern bir yaşam tarzına bürünmeleri ve böylece cehaletten kurtulmaları; zengin ve aydın kişilerin dinî değerleri dikkate almayan yaşantı şekilleriyle takdim edilmesine karşın dindarların fakir, çaresiz, güçsüz, hayattan kopuk ve toplum dışı rollerle gündeme getirilmesi; dinî davranış ve uygulamaların sadece yaşlılık dönemine ait olgularmış imajını doğuracak şekilde yaşlı karakterlerin namaz kılmaları, tespih çekmeleri ya da Kur'an okumaları; başörtü ya da namazın kamuflaj ya da iki yüzlülük işareti olarak takdim edilmesi, aynı şekilde çocuklarda dinî değerlerden uzaklaştıracak olumsuz imajlara yol açmaktadır. Bulgularımızda ebeveynin dinî konularla ilgili taleplerine karşılık çocukların böylesi imajlar geliştirdiklerini gösteren örneklerin varlığı, TV yayınlarının bu noktadaki sorumluluk boyutunun küçümsenmeyecek kadar büyük olduğuna işaret etmektedir.

c. Saldırganlık ve Şiddet

Saldırganlık ve şiddet içerikli yayınlar, sakıncalı olarak tanımlanabilecek tüm yayınlar arasında en yaygın olan türüdür. Sinema, dizi film, çizgi film gibi yayınlar başta olmak üzere, önceden hazırlanmış senaryolara dayalı ya da haber ve belgesel nitelikli pek çok yayında, yaralanma ve ölümle sonuçlanan dehşet dolu saldırganlık ve şiddet sahneleri, sıklıkla gündeme gelir. Çeşitli vesilelerle acıyla yüz yüze gelmiş veya sevdiğini kaybetmiş insanların üzerinde bu tür yayınların olumsuz etkileri, doğal olarak diğerlerine göre hem çok daha yoğun, hem de daha uzun süreli olmaktadır.

Potansiyel bir güç olarak insan tabiatının temel içgüdülerinden birisini teşkil eden saldırganlık eğilimi, içerik ve fonksiyonu itibarıyla bebeklik döneminde ortaya çıkan, gelişim süreçlerine bağlı olarak farklılaşan ve zamanla tutumlaşabilen öğrenmelere dayanır. Kuşkusuz söz konusu öğrenme sürecini belirleyen ve şekillendiren çevresel faktörler arasında TV, şiddet, korku, gerilim gibi saldırganlık dürtülerini uyaran çeşitli yayınlarıyla önemli bir rol icra eder.

SÜİFD / 20

53

TV izleyen çocuklarda fiziksel saldırganlığın yanında şiddete duyarsızlaşmada da önemli bir artış gözlemlenmektedir.⁶⁴ Konuyla ilgili ortaya konan pek çok araştırma mevcuttur.⁶⁵ ABD'de yapılmış bir araştırmaya göre ilkokulu bitirene kadar çocuklar 20 000'i ölüm olmak üzere 80 000 şiddet içerikli program izlemektedir. 18 yaşına gelene kadar bu sayı, ortalama olarak 200 000 ulaşmaktadır. Bunlardan 18 000 kadarı, kan ve cinayet sahneleri içermektedir. Washington Üniversitesi'nde gerçekleştirilen bir araştırma, fazla TV izleyen çocukların okul çağına geldiklerinde, şiddete daha eğilimli olduklarını; çocuklarıyla daha fazla ilgile-

⁶⁴ Bkz. Sözen Edibe, *Medyatik Hafıza*, Timaş Yay., İstanbul 1997, 112-113.

⁶⁵ Bkz. Akkor G., a.g.m., <http://ifkku.edu.tr/Kilad/Ozetler/Sayi01/aagul.htm>, 30.08.2005.

nen ailelerin, bu riski azalttığını ortaya koymuştur. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine* dergisinin 2005 Nisan sayısında yayınlanan başka bir araştırmaya göre, TV'ye ayrılan zamana bağlı olarak erken yaşta öğrenme ve anlamadaki boşluklar, çocukların gelecekte daha az rekabetçi bir yapıya karşın, daha kavgacı bir tutum geliştirmelerine yol açmaktadır.⁶⁶ The Center for Media and Public Affairs adlı bir kuruluşun 2003 yılı boyunca yürüttüğü araştırmada, TV'de 1846 şiddet içerikli yayın tespit edilmiştir. İlginç olan, bu yayınların büyük bir kısmının, çocukların en sık TV izledikleri sabah kuşağında (06-09) gösterime girmeleridir.⁶⁷

Yaygın bir çözüm yolu olarak özellikle tehlikenin boyutlarını takdir edemeyen ebeveynler çocuklarını, ayak bağı olmalarını engellemek; doğurabilecekleri sorun ve yüklemelerden kaçmak; işlerine ya da kendilerine vakit ayırmak gibi pek çok amaçla, ekran karşısında oyalamayı yeğlemektedirler. Daha önce de ifade edildiği gibi aksiyon, ses ve görsel efektler karşısında, ebeveynin arzuladığı zorunlu sükûnete mahkûm olan çocuk, pasif alıcı donukluğu içinde zamanla TV'ye teslim olabilmektedir. Bu durumda saldırgan davranışlara yol açan şiddet içerikli yayınlar, diğer yayın türleri ile birlikte onun geleceğini hazırlayan temel referans noktalarını teşkil edecektir.

Çok büyük maliyetlerle hazırlanan bu tür yapımlar, bir yandan insanda aklın kontrolünde olumlu üretkenliğe yönelmesi gereken ruhsal enerjinin, içgüdülerin bilinçsiz tasarruflarına bırakılmasını yol açarken, diğer yandan da kontrolsüz bir yıkıma yönelmiş bu gücün, örneğin yabancı bir eve ya da otoyola kolayca girebilme, hızlı kapkaç, vb. nasıl daha da yıkıcı ve yok edici olabileceğine dair pratik metotlar sunmaktadır. Özellikle çocukların güçlü taklit ve özdeşleşme eğilimleri nedeniyle ekranda gördüklerini fırsat buldukça bizzat uygulamaya yöneldikleri, hem yaşadığımız yakın çevrede, hem de haber kuşaklarında sıkça gündeme gelir.⁶⁸ Araştırma bulgularımız arasında bu tür uygulamalar ile ilgili pek çok canlı örnekler kaydedilmiştir. Konu ile ilgili tespit ve düşüncelerde dizi filmi olarak *Kurtlar Vadisi* (% 29.0), çizgi filmi olarak *Pokemon-Digimon* (% 42.7), aynı kategorideki diğer tüm yayınları açık arayla geride bırakacak kadar dikkat çekmektedir.* Bulgularımıza göre, ortalama yedi yaşına kadar olan çocukların saldırgan davranışlarında çizgi filmler önemli bir etkiye sahipken, sonraki yaşlarda sinema ve dizi filmler daha belirleyicidir. Bir fikir vermesi bakımından bunlardan bir kısmını aktarmak uygun olacaktır.

Rapor edilen olaylardan birinde, 5 yaşında bir erkek çocuğu, ablasına ve annesine kızdığı zaman *Pokemon* çizgi film kahramanı gibi saldırdığı ve evin huzurunu bozacak kadar aşırıya gittiği için psikolog müşahedesi altına alınmıştır. Benzer bir örnekte 6 yaşında bir çocuğun *He-man*'e öykünerek babasına aldırıldığı plastik kılıçla evde ve sokakta karşısına çıkanlara saldırdığı, çözüm arayışında ailenin müdahalelerinin yetersiz kaldığı belirtilmiştir. TV haberlerinde gündeme gelen dört yaşındaki bir çocuğun altı aylık kardeşini çizgi filmde gördüğü bir sahneye

⁶⁶ <http://www.ntvmsnbc.com/news/317343.asp>, 06.05.2005

⁶⁷ Diğer araştırmalar için bkz. Alparslan, a.g.m., 23.

⁶⁸ Bkz. Şirin, M. Ruhi, *Gösteri Çağı Çocukları*, İz Yay., İstanbul 1999, 106-107.

* Bkz. Dizin I.

benzer şekilde bıçaklayarak öldürdüğü trajik olayı⁶⁹ hatırlatacak bıçaklama olaylarından bahseden katılımcılar olmuştur.

Sözü edilen bu tür çizgi filmlerin, çocukların oyun anlayışlarını da büyük ölçüde etkilediğini gösteren çok sayıda olay kaydedilmiştir: Örnek olarak 5 yaşında bir kız çocuğu, kendisini uçan bir çizgi film kahramanı olan *Picachu* yerine koyarak tek katlı evin terasından aşağıya bırakmıştır; *Örümcek Adam*'ı taklit eden 6 yaşında bir erkek çocuğu balkon demirlerine asılı hareketlerde bulunurken birinci kattan düşmüştür. Aynı bağlamda 7 yaşında bir çocuk, kendi balkonlarından komşu balkonuna atlamayı denediği sırada apartman boşluğuna düşüp ağır yaralanmıştır. Başka bir olayda 5 yaşında bir çocuk, kolları kanatlanmış gibi açık sağa sola koşarken birden bire yoldan geçen özel bir otonun önüne fırlar. Kazayı yaralanmayla atlatan çocuğa bu davranışının nedeni sorulduğunda, o sırada *Süperman*'i oynadığını, arabayı kurtarmak istediğini, kendisine herhangi bir şey olmayacağını düşündüğünü ifade eder.

Özel bir yurttta yaşları 8 ile 12 arasında değişen birkaç çocuk kendi ifadeleriyle "*Kurtlar Vadisi*'ndeki gibi" bir araya gelerek bir grup oluşturarak yurttta kalan diğer öğrencilerden zorla para toplamak istemişler. Vermek istemeyenleri birlikte dövüklerinde çeteye öykünerek oluşturulan bu teşekkül yurt idaresine intikal etmiştir. Daha ilginç bir örnek Karaman'da yaşanmıştır: İlköğretimde okuyan bir öğrenci okulda kavga ettiği bir öğrencinin arkadaşları tarafından tartaklanır. Bu öğrenci kavga ettiği grubu sonradan barış adına kendi evine çağırır. Ancak, yemekten sonra ayrılan davetli grup, öğrencinin önceden ayarladığı mahallenin çocukları tarafından saldırıya uğrar. Yetişkinlerin araya girmesiyle sorun büyümeden çözümlür.

İlköğretimde görevli bir öğretmenin rehberliğini üstlendiği sınıfla ilgili rapor ettiği şu olay, çocuklar arasında *Kurtlar Vadisi* dizi filminin model ve davranış tarzı bağlamında nasıl bir imaj bıraktığını göstermesi açısından kayda değerdir: Öğretmen, ilkokul üçüncü sınıfa devam eden öğrencilerine gelecekte ne olmak istediklerini, giyecekleri kıyafetle ortaya koymalarını istediği bir ödev verir. Tasarlanan derste iki öğrencinin gelecekle ilgili kişisel planları şaşırtıcıdır. Kız öğrencinin birisi, kıyafetine uygun olarak, gelecekte avukat olacağını ve mafyadan bir sevgili seçeceğini dile getirir. Erkek öğrencilerden birisi ise, giydiği siyah takım elbise ve belindeki oyuncak tabancayla kendini takdim ettikten sonra büyüdüğünde *Polat* olacağını, insanları öldürüp kanlarını içeceğini ve etlerinden mangal yapacağını gururla ifade eder. Birinci olayın şaşkınlığını henüz atlatmamışken beklenmedik bu takdim karşısında dehşete düştüğünü itiraf eden öğretmen, öğrencisine niçin mafya babası olmak istediğini sorduğunda aldığı cevap çocuklara programlarda en cazip gelen içerikleri özetler niteliktedir. "Çünkü onlar, hem çok zengin, hem çok yakışıklı, hem de çok güçlü oluyorlar da ondan!"

Benzer bir örnek, Mersin'de bir ilköğretim okulunda görev yapan bir öğretmenin raporunda kayıtlıdır. Teneffüs aralarında bahçede gruplar halinde dola-

⁶⁹ Bkz. Nar, Ercan, *Anne Baba Öğretmenim Beni Anlayın*, BKY Ajans, İstanbul 2005, 126.

şan ve zaman zaman birbirleriyle sürtüşen grup oluşumlarının varlığını tespit eden öğretmen, derslerden birinde öğrencilerinden gelecekteki ideallerini anlatmalarını ister. Çoğu düşük sosyo-ekonomik statüye ait ailelerden gelmelerine karşın öğrencilerin yarıdan fazlası cevaplarında, kalıcı meslekler yerine çete üyesi, mafya, grup ya da örgüt lideri gibi popülerite ve gücü çağrıştıran emellerden bahsetmişlerdir. Konu ile ilgili toplanan bilgiler arasında, karizma adına kollarını jiletleyenden rasgele telefon tuşlarına dokunup hiç tanımadığı insanları tehdit etmeye kadar çocukların çete özentisini açıkça ortaya koyan pek çok davranış şekli mevcuttur.

Yukarıda dile getirilen örneklerde büyük bir paradoksun gizlendiği söylenebilir: Yayınlarda adaleti, iyiyi ve güzeli tesis etmek isteyen olumlu karakter ya da modeller de, olumsuz karakter ve modeller gibi saldırganlığa ve şiddete başvur- maktadırlar.⁷⁰ Böylece şiddet, çocuklar tarafından arzulanan olumlu sonuçlara ulaşabilmek için meşru bir yol olarak algılanabilmektedir.

Gerek uzak çevremizde gerçekleştirilen araştırmalarda ve gerekse kendi araştırma bulgularımızda saldırganlığı ve şiddet eğilimlerini ortaya koyan örneklerin çokluğu, şiddeti ön planda sunan yayınların, masum gerekçelere dayanmalarından bağımsız olarak çocukların ruh sağlığını tehdit edecek boyuta ulaştıklarını açıkça göstermektedir. Kuşkusuz bu tehdit, karşılıklı sevgi ve anlayışı, barışı, hoşgörüyü, yardımlaşmayı ve bağışlamayı öngören dinî-ahlâkî değerlerin içselleştirilip uygulanabilirliği için de geçerlilik arz eder.

d. Kültürel Yabancılaşma ve Değer Kaybı

Günümüz toplum ilişkileri dikkate alındığında, sosyo-ekonomik yapı itibarıyla güçlü ülkelerin zayıf ülkelerle etkileşimini, *kültür emperyalizmine* karşın *kültürel yabancılaşma* olarak tanımlamak mümkündür. Doğal olarak bu baskın-çekinik ilişkisini belirleyen, zayıf olanın kültürel değerlerine olan bağlı olup olmamasıdır. Sosyo-kültürel değerleri halkın tümü tarafından korunup paylaşılmayan ülkeler, güçlü dış etkilere karşı savunmasız durumdadırlar. ABD ve Avrupa'nın üçüncü dünya ülkeleri ile olan ilişkilerini, bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

Kuşkusuz her yaygın ile birlikte, yayını hazırlayan zihniyetin ideolojisi de aktarılır. Bu anlamda TV'de ekrana gelen her programda, belirli bir dünya görüşünü kitlelere yaygınlaştırma amacının varolduğu söylenebilir. Bilindiği gibi ABD, başlı başına bir film sektörü olan Hollywood ile, dünya film pazarının tartışmasız lideri konumundadır. Bu liderlik ona, bir taraftan ekonomik anlamda ciddi bir kaynak sağlarken,⁷¹ diğer taraftan da kültürünü ve ideolojisini dünyanın en uzak köşelerine aktarma imkânı vermektedir.⁷² Günümüzde ürettiği marka ve fikirlerle dünya ekonomisi ve siyaseti üzerindeki belirleyici konumu dikkate alındığında, Hollywood'un bu noktadaki katkısının ne kadar büyük olduğu takdir edilebilir.

⁷⁰ Bkz. http://www.gelisimplatformu.org/uye/uye_aktivite_detay.asp?MODE=AKTIVITE&akt_id=138, 31.08.2005

⁷¹ Bkz. Şenyapılı, a.g.e., 112; Eroğlu, a.g.m., 24.

⁷² Eroğlu, a.g.m., 24.

Daha çocukluk döneminden itibaren kontrolsüz bir şekilde TV ekranlarından geleneksel değerlere ters düşen Batı kültürü ve yaşam tarzına muhatap olan çocukların,⁷³ millî öğeler yerine yıllarca içselleştirdiği yabancı öğeleri tercih etmesi, anormal fakat doğal bir gelişme olarak kabul edilmelidir. Araştırmamızda sıklıkla rahatsızlık nedeni olarak dile getirilen çocukların marka merakı, rahatlığa, harcamaya ve bağımsızlığa düşkünlükleri, bu bağlamda değerlendirilebilir. Toplumsal geleceğimizin teminatı olan çocuklarımızın kişiliklerinde gittikçe ağırlık kazanan yabancı kültür unsurları, ahlâkî değerlerle yoğrulmuş millî kimliğimizi tehdit edebilecek bir potansiyele ulaşmış durumdadır.

Özellikle lüksün, rahatlığın, zenginliğin, cinsler arası ilişkilerde ve davranışlarda sınırsız özgürlüğün işlendiği yerli ve yabancı diziler, böylesi imkânlarla sahip olamayan aileler içinde olduğu kadar aileler arasında da kaçınılmaz gerginliklere yol açabilmektedir. Gelir ve yaşam düzeyi ya da ahlâk ve kültür farklılıklarından doğan dengesizlikler, toplumsal mutabakat ve uyumu gittikçe bozmaktadır. Günümüzde aile içi tahammülsüzlüklerde, mal ve cana yönelik saldırılarda, tinercilikten kapkaç kadar çocuk suçlarında ciddi bir artış kaydedilmesi, bu tespiti haklı çıkarmaktadır.

Son dönemlerde sıkça ekrana gelen Batı standartlarına uygun çöpçatan programlarında birbirini daha önce tanımayan bireylerin, izleyiciler karşısında gelin ya da eş seçmeye çalışması ve bu birliktelikte süregelen ahlâkî değerlerimizle aykırı karmaşık ilişkiler, sıkı bağlarıyla takdir toplayan geleneksel aile ölçülerimizle uyumamaktadır. Aynı şekilde özellikle sabah kuşaklarında gösterime giren bazı programlarda mağdur olanların başlarından geçen acı ya da mahrem kalması gereken utanç verici tecrübelerin aktarılması; filmlerde ve dizilerde aldatma, ihanet, entrika vb. insanlar arası ilişkileri tahrip eden davranış tarzlarının sıradan olgularmışçasına işlenmesi, utanç verici, yüz kızartıcı ve onur kınıcı sözlerin ve argo kelimelerin yaygın olarak kullanılması,* aile içi ilişkilerin özgürlük adına kopukluğu ve ferdiyetçi yaşantılar, kültürel yabancılaşmanın belirtileri olarak değerlendirilebileceği gibi ahlâkî ilkelerde yozlaşmanın sonuçları olarak da görülebilir. Yetişkinlerde görüldüğünden çok daha kolay ve hızlı bir şekilde çocuk, bu tür ilişkileri akfîleştirir ve normalmişçesine kabul ederek kayıtsızlaşır.

Sinema ve dizi filmlerin büyük bir kısmında içki, sigara ve bazen de uyuşturucu, *almazsa almaz* bir ilke olarak önemli ve kritik anların vazgeçilmez öğeleri olarak takdim edilir. Öyle ki bu öğeler, hem eğlence, başarı, kutlama gibi mutluluğun hâkim olduğu; hem de sıkıntı, başansızlık, yıkım gibi mutsuzluğun hâkim olduğu an ve ortamlarda zorunlu öğeler olarak gündeme gelirler. Zararlı alışkanlıklara biçilen bu hayatî rol, bilinçsizce yetiştirilmiş çocukların zihin dünyasında model

SÜİFD / 20

57

⁷³ Bkz. Arslan, a.g.m., <http://www.Insanbilimleri.com/makaleler/sosyoloji.htm>, 07.05.2005.

* Araştırma bulgularımıza göre ahlâk ölçülerine uymayan yada argo olarak kabul edilen kelime ve sözlerin sıkça kullanıldığı yayınlar arasında özellikle dikkat çekilenler şunlardır: *Hababam Sınıfı*, *Gora*, *Kahpe Bizans*, ayrıca genel olarak Kemal Sunal ile Şener Şen'in rol aldığı filmler, *Olacak O Kadar*, *Avrupa Yakası*.

olarak kaydedilir ve koşullar ortaya çıktığı zaman genellikle herhangi bir dinî-ahlâkî kaygı hissetmeksizin ekranda sunulduğu şekilde uygulamaya konur.

Alkol ve madde bağımlılığına neden olan kişisel ve çevresel koşullarla ilgili yapılmış pek çok araştırma mevcuttur. Bu araştırmalardan çıkan sonuçlara göre bağımlılığa yol açan en önemli faktörlerin arasında, tüketimi körükleyen görsel ve işitsel araçların büyük payı söz konusudur.⁷⁴ ABD'de gerçekleştirilen bir araştırmada, reklamlardan etkilenen liseli gençlerin % 90'ının içki kullandığı; bunların % 10'unun içki tüketiminde aşırıya kaçtığı tespit edilmiştir.⁷⁵ Konu ile ilgili yürüttüğümüz araştırmada, çocuk oyunlarında sigara ve içki kullanımı ile ilgili olarak dördü evcilik, yedisi mafya ilişkileri bağlamında olmak üzere 11 örnek vaka rapor edilmiştir. Örneklerin bir kısmı, ekranda herkesin özgürce kullanmasına karşın, içki ve sigaranın niçin yasak olduğuna dair sorgulamaları gündeme getirirken diğer bir kısmı, özellikle sigara deneyimlerini içermektedir.

Saygın ve elit aile imajının ön plana sürüldüğü modern ve zengin mekânlarda, alkollü içecek koleksiyonu olarak düzenlenen *Amerikan Barları*, en müstesna köşeler olarak ekranları doldurur. Eve gelen aktörün ilk uğrak yeri içki dolabıdır. Koltuğa yerleşmiş müzik eşliğinde bir elinde içki kadehi, diğer elinde tüten sigarasıyla ne kadar rahatladığı imajını verir. Bu film karesinde işlendiği şekilde, bazen sorunlardan kurtulmanın imajı olarak, bazen de entelektüelliğin ve seçkinliğin gereğiymişçesine ekrana sıklıkla yansıtılan uyuşturucu, içki, sigara gibi zararlı alışkanlıklar, sektörde çalışanları bile oldukça rahatsız etmektedir. Bu konuda tanınmış duyarlı senarist, yapımcı, yönetmen ve sanatçılardan bir grup, tehdidin büyüklüğüne işaret etmek üzere ortak bir deklarasyon yayınlamışlardır. Bir sanatçının "artık esrar dumanından perdeyi göremez olduk. Madde tüccarları mı sponsor olmaya başladı filmlere? Korkuyorum, kendim için olmasa da çocuklarım için, bu ülke için..." sözleri,⁷⁶ rahatsızlığın boyutunu göstermesi bakımından kayda değerdir.

Çıkış noktası itibarıyla bir ürünün yapısını ve fonksiyonunu tanıtarak ihtiyacı olanlara pazarlama anlamına gelen reklam, günümüzdeki fonksiyonuyla sunî ihtiyaçlar üreten, bilinçsiz tüketime yönelten bir işlev icra etmektedir. Endüstri psikolojisinin gücünü yedeğine alan reklamcılık, toplumun her kesimine hitap edebilecek güçlü ve çoğu zaman karşı konulamaz uyarıcılara sahip sosyo-ekonomik bir sektör haline gelmiştir. Birbirinden farklı telkin ve şartlandırma yöntemlerini muhatabın psikolojik yapısına uygun olacak şekilde ayarlayan reklam uzmanları, özellikle çocuk, yaşlı ve kadın öğelerini kullanma eğilimindedir.

Çocukların rol aldığı yada hedef seçildiği reklamların hemen hepsinde, ya çocuğun doyumsuzluğu ve ısrarı ya da yetişkinlerin çocuklara olan sevgisi, ilgisi ve merhameti kullanılmaktadır. Diğer taraftan, yaşlıların rol aldığı ya da hedef seçildi-

⁷⁴ Bkz. Meyer, Renate de Jong, "Alkohol und Drogenabhängigkeit", *Handbuch der Rehabilitationspsychologie*, (Hrsg. U. Koch – G. Lucius – R. Stegie), Springer Verl., Berlin – Heidelberg 1988, 725-726 (723-741).

⁷⁵ Yörükoğlu Atalay, *Gençlik Çağı*, 3. Baskı, İş Bankası Yayınları, Ankara 1986, 281-282.

⁷⁶ Dumuş, Fatma, <http://www.yenisafak.com/g08.html>, 28.07.2005

ği reklamların önemli bir kısmında, bilgelik, sevimlilik ve merhamet duyguları uyanılırken kadınların rol aldığı reklamlarda, zarafet ve cinsellik ön plana çıkarılmaktadır. Hangi kesimi muhatap alırsa alsın, her durumda da reklamlar, ya doğrudan ya da dolaylı olarak tüketim dürtüleri kamçılanmaktadır.

İnsanların eşya ve yiyecek ile ilişkisini konu alan reklamların büyük bir bölümünde ferdiyetçiliğe, bencillığe, sadece kendisi için yaşamaya ya da başkalarına güvensizliğe yönelten içerikler ön plandadır. Masum ve eğlenceli imajıyla gündeme getirilen böylesi reklamlar, çoğu zaman bilinçaltı süreçleri de etkileyerek yukarıda ifade edilen olumsuz eğilimlere esas teşkil edebilmektedir. Bu bağlamda örneğin arabasını başkalarından kıskandığı için köpek balıklarıyla dolu bahçe havuzunun ortasına park platformu inşa etmekten yatak odasını arabanın içine taşımaya kadar ekrana getirilen çeşitli ürünlere yönelik radikal çözümler, psikolojik sapmaya yol açabilecek motivasyonlar olarak değerlendirilebilir.

Özellikle çocuklar açısından reklamların kazandığı büyük önemin ardında, çocuk psikolojisini etkileyen temel dinamikler etkindir. Araştırmalara göre reklamlar, tanıdık kahramanları, eğlenceli içerikleri ve enerjik yapıları ile çocukta başlangıç ve sonuç melodisi arasında sürekli tekrarlanan ayinsel bir atmosfer sunmaktadır. Bu atmosferde çocuk, çoğu zaman büyülenmişçesine diğer her şeyden soyutlanarak adeta ekrana kilitlenmektedir.⁷⁷ Reklam-çocuk ilişkisi ile ilgili araştırma bulgularımız lüks ve israf bağlamında tüketim boyutu açısından bir bütün olarak ele alınmıştır. Değerlendirme sonucunda, en büyük vurgunun, reklamların çocukları istek üreten makinelere dönüştürdüğü düşüncesine yapıldığı ortaya çıkmıştır. (Yiyecek-içecek % 82.5; kılık-kiyafet: % 11.0; elektronik-eğlence: % 6.5).

"Ana Okulu" projesi çerçevesinde aile danışmanlığı yapan bir uzmanın tespitlerine göre, ebeveyn-çocuk ilişkilerinde en önemli sorun kaynaklarından birisi, çocukların reklamlarda gördüklerini ısrarla istemeleri, isteklerine ulaşmada dengesiz ve agresif davranışlarda bulunmalarıdır. Uzman, bu tespitine ilâve olarak istekleri yerine getirilen çocukların çoğunda doyumsuzluğun ve tatminsizliğin önüne geçilemediği sorununu da eklemiştir. Doğal olarak böylesi bir yönelim, İslâm'ın tüketimi düzenleyen, itidali ve israftan kaçınmayı teşvik eden mesajlarıyla uyum sağlamakta, çatışmalara neden olmaktadır. Muhafazakâr ailelerde bu çatışma, öne sürülen dinî-ahlâkî ölçüler nedeniyle çocuklar ile ebeveyn arasındaki iletişim ve etkileşim sorunlarını daha da arttırabilmektedir.

SÜİFD / 20

59

IV. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Girişte de vurgulandığı gibi gerek teknolojik gelişmelerin en yoğun olarak yöneldiği en dinamik alanı temsil etmeleri bakımından, gerekse bilgilenme, haber alma, eğlenme gibi insanın tabîi ya da sunî ihtiyaçlarını karşılamaları bakımından iletişim araçları, yaşadığımız çağın temel zorunlulukları arasında yer almaktadır. Kuşkusuz enformatik iletişim yelpazesindeki konumu itibarıyla TV, tartışılmaz bir

⁷⁷ Geniş bilgi için bkz. Kapferer, Jean N., *Çocuk ve Reklam*, (Çev. Ş. Önder), Afa Yay., İstanbul 1985, 71-76.

üstünlüğe sahiptir. Bu nedenle günümüzde TV ile ayrılmaz bağlar kurmuş insanlara, bu büyüklü ekranın devre dışı bırakıldığı bir çözüm teklif etmek, oldukça yersiz ve anlamsız görünmektedir. Böyle olmakla beraber, olumsuz etkilerini minimum seviyeye düşürebilecek değişim ve denetim merkezli yapılanmalarla TV-insan ilişkisi, verimli bir kültür partnerliğine dönüştürülebilir. Doğal olarak ilk planda değişmesi gereken, ekranın ardında beslenen çarpık ideoloji ya da dünya görüşüdür. Tutumlaşmış düşüncelerin değişmeye en fazla direnç gösteren kişilik öğeleri arasında yer aldıkları düşünüldüğünde, kısmen daha kolay ve pratik çözümlere yönelmek uygun olacaktır. Buna göre çözüm önerilerini, biri çocuğun birincil çevresi olarak bilinen aile merkezli; diğeri ise, ikincil çevre olarak tanımlanan sosyo-kültürel merkezli olmak üzere iki temel boyutta değerlendirmek mümkün görünmektedir. Araştırmamıza katılanların çözüm önerilerinin kaydedildiği Dizin 3'te gösterilen kategorik sıralamaya uygun olarak her iki boyutla ilgili en fazla dikkat çeken değerlendirmelere yer verilecektir.

Dizin 3: Çözüm Önerilerinde Öne Sürülen Kişi ve Kurumlar*

1-Aile (Aile büyükleri-Ebeveyn)	(65 - % 49.2)
2-Resmî Kurumlar (TRT-DİB)	(36 - % 27.3)
3-Yayıncı Kurumlar (Senarist-Yönetmen)	(17 - % 12.9)
4-Sivil Teşekküller (Vakıf-Dernek)	(14 - % 10.6)
Toplam:	(132 - % 100)

A. AİLE İÇİ DÜZENLEMELER

Özellikle benlik gelişimiyle kendinin farklı bir birey olduğu algısına ulaşmış çocuk bu farkındalığını, öğrenme ya da bizzat deneyleme yoluyla kazanmış olduğu niteliklerle ortaya koyarak kendini ifade etmeye, arzu ve isteklerini duyurmaya çalışır. Buna uygun olarak o, varoluşsal bir ihtiyaca işaret eden bu yönelişine hizmet edebilecek tüm öğeleri kullanır. Kuşkusuz TV, bu noktada eşsiz referanslar sunar: Sinema, dizi, magazin, reklam... vb. pek çok yayın çeşidi, çocuğun neye nasıl ulaşabileceğine dair hem olumlu ve hem de olumsuz kişilik ve davranış örnekleri sunar. Olumsuz örneklerden çocuğu mümkün olduğunca uzak tutmanın en etkili yolu, yukarıda dile getirildiği gibi ona, kendini ifade edebilecek rahat bir aile ortamı hazırlamaktır. Dizin 3'te de görülebileceği gibi araştırmamıza katılanların büyük çoğunluğu (% 49.2), TV'nin olumsuz yayın içeriklerine karşı çözüm önerilerinde, aile içi düzenlemelere işaret etmiştir.

Olumlu yetişkin modeli, iletişim ve etkileşim, karşılıklı güven, koşulsuz sevgi ve ilgi, ilişkilerde hoşgörü, kararlarda tutarlılık, girişimcilik imkânı, yapıcı disiplin

* Dizde verilen kişi sayısı, sadece çözüm önerisinde bulunanlara işaret etmektedir. Tespit edilen dört kategori, önerilen çözümlerin bağlam benzerliği ya da yakınlığı esas alınarak gruplandırılmıştır.

ve yönlendirme...⁷⁸ gibi kişilik gelişiminde doğrudan belirleyici faktörlerin canlı kalabildiği aileler, çocuk açısından arzulanan ortamı sağlamış sayılırlar. Psiko-sosyal bir süreklilik arz eden bu yapılanmaya paralel olarak, aile büyükleri tarafından alınması gereken bazı pratik önlemler de söz konusudur. Ana hatlarıyla seçici tutum, araştırmacı tutum ve aktif tepki⁷⁹ bağlamında değerlendirilebilecek önlemler, şu şekilde sıralanabilir:

1. Sorumluluk Bilinci: Her şeyden önce anne-baba, çocuklarını evrene bizzat kattıkları yeni ve eşsiz birer birey olarak algılamak ve hayatta en uygun statüye ulaşabilmeleri için gerekli psiko-sosyal donanımları kazanabilmeleri yolunda, en büyük sorumluluğun kendilerine ait olduğu bilinciyle hareket etmek zorundadırlar. Böyle bir bilinçlilik, çocukları ilgilendiren pek çok konuda olduğu gibi din ve ahlâk gelişimini olumsuz etkileyecek her türlü yayın karşısında, ebeveynin uyanık kalmalarını sağlayacaktır. Bu bağlamda onlar çözümlerini, başta TV'yi çocuk bakıcılığı⁸⁰ rolünden uzaklaştırmak üzere, duruma göre izlenen programı değiştirmekten TV'yi kaldırmaya kadar geniş bir hareket alanına yayacaklardır.

2. Tercihlerde Özveri: Çocukların geleceğinin söz konusu olduğu çoğu durumda olduğu gibi yayınlar konusunda da öncelikle özveride bulunması gerekenler, aile büyükleri olmalıdır. Aile ortamı içinde yetişkinlerin TV izlediği odalar aynı zamanda çocukların da yaşam alanları olduğu için, yetişkinlerin muhatap olduğu yayın içerikleriyle çocuklar da muhatap olmaktadır. Kaldı ki, genel eğilime göre çocuklar, yetişkinlerin seyrettiklerine kayıtsız kalmak yerine, büyük ölçüde ortak olmaktadır. Bu nedenle yetişkinler açısından sorun teşkil etmeyen ya da sorunlu kabul edilmeyen pek çok içerik, gelişim dönemlerinden doğan yetersizlikler nedeniyle çocuklar için önemli sorun odakları olabilmektedir. Bu durumda yetişkinler, çocukların ekranla buluştuğu zaman dilimlerinde, gerektiğinde önlem olarak zevkle izledikleri programları terk etmek ya da çocuklara uygun tercihlerde bulunmak suretiyle özveri gösterebilmelidirler. Özellikle dizi ve magazin bağımlısı annelerin bu noktadaki hassasiyetleri, daha büyük bir önem arz eder.

3. Olumlu Model İmajı: Yetişkinler, yayınlarda karşılaştıkları sakıncalı içerikler konusunda hassas olduklarını her fırsatta ortaya koymalıdır. Ancak bu yönelişlerini ve amaçlarını, çocukların anlayabilecekleri bir düzlem içinde sunmalıdırlar. Bir filmde ya da programda biyo-psiko-sosyal ya da dinî-ahlâkî açıdan sakıncalı bir içerik gündeme geldiğinde, ebeveynin kayıtsız kalması, çocuğun algı dünyasında söz konusu içeriğin normal ve kabul edilebilir bir olgu olarak kavranmasına neden olur. Böyle bir kavrayışa yol açmamak adına ebeveyn, çocuk için model teşkil edecek uygun bir tercihte bulunmalıdır. Ancak, örneğin kanal değiştirme ya da TV'yi kapatma gibi bir tercihte bulunmuşsa, bu seçiminin gerekçesini de mutlaka

⁷⁸ Geniş bilgi için bkz. Şahin, Nesrin N., "TV'de Şiddet ve Çocuklarımız: Etkilenmemeleri İçin Neler Yapabilirsiniz?", <http://www.hastarehberi.com/cocuk/cocuk7/tvdesiddetvecocuklar.htm>. 06.05.2005

⁷⁹ Bkz. Bahadır, "Günümüz Kitle İletişim Araçlarının Ruhsal ve Toplumsal Hayatımız üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Korunma Yolları", 492-495.

⁸⁰ Bkz. Sartori, Giovanni, *Görmenin İktidar*, (Çev. G. Batuş – B. Ulukan), Karakutu Yay., İstanbul 2004, 26.

çocuğun anlayabileceği bir şekilde izah etmelidir. Açıklama yapılmaksızın yapılacak her müdahale, yanlış anlamalara ve saldırganlıkla sonuçlanabilecek davranış bozukluklarına yol açar.

4. Alternatif Sunma ve Duyarlı Tepki: Aile büyükleri, gerek TV'ye savunmasız bir şekilde ayrılacak zamanın daha verimli ve faydalı eylemlerle doldurmak amacıyla, gerekse sakıncalı içerikleri nedeniyle yayınına son verilen bir programın ardından doğan boşluğu telâfi amacıyla, çocukları tatmin edebilecek alternatifler sunabilmelidirler. Bu noktada kitap, dergi, kaset, CD, video gibi diğer görsel-işitsel iletişim araçlarından faydalanabileceği gibi, birlikte çeşitli programlara katılma, gezme, oynama, eğlenme, ziyaret ya da müzik, resim, vb. kültürel, sportif ve sanatsal pek çok eylemsel aktiviteler de ortaya konabilir.

Diğer yandan çocukların beden ve ruh sağlığı için yetişkinlerin koruma amaçlı bazı önlemler almaları, onların bir kısım arzu ve eylemlerini kısıtlayarak engellemeleri, çoğu zaman kaçınılmaz bir zorunluluk arz eder. Aynı koruma eğilimi, çocukta meydana gelebilecek muhtemel olumsuz gelişmeler göz önünde bulundurularak TV yayınları bağlamında da güçlü bir şekilde ortaya konmalıdır. Buna göre yetişkinler, TV kumandasını çocuğun özgür yönelişlerine terk etmemeli; gerekçelerini açıklamak koşuluyla sakıncalı programları kısıtlamalı, gerektiğinde izlettirmemeli, izlenebilecek kanal ve programları bizzat belirlemelidirler. Ancak bu noktadaki tepkileri, sadece aile içi düzenlemelerle sınırlı kalmamalı, imkân ölçüsünde örneğin Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)'na ya da TV kanallarının halkla ilişkiler birimlerine de ulaştırmalıdır.

RESMÎ-KURUMSAL DÜZENLEMELER

Devlet-vatandaş ilişkisinde devletin en büyük sorumluluğu, tüm kurumlarıyla yönetimi altında bulundurduğu halkının bireysel anlamda beden ve ruh sağlığını; toplumsal anlamda ise, maddî-manevî kültürünü koruyarak teminat altına almaktır. Bu noktada kitle-iletişim araçlarıyla ilgili tasarrufları, özellikle yapım, destek ve denetim açısından çok daha dikkatli ve özenli olmalıdır. Kaldı ki devlet bu yükümlülüğünü, 1982 T. C. Anayasası'nın "Devlet ailenin huzur ve refahı ile, özellikle annenin ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ve uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır." şeklinde düzenlenen 2709 no'lu kanunun 41/2 maddesi ve Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 3. maddesinde *Çocuğun Yüksek Yaran*⁸¹ başlığı altında anayasal olarak da kayıt altına almıştır.

1) Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT): Resmî-kurumsal çözüm yolları arasında özellikle millî kimliğiyle TRT, hem kendi iç dinamikleriyle hem de diğer yayın kuruluşları ile işbirliği içinde yayınlarını, öteden beri değerlerle biçimlenmiş kültürel yapıyı koruyacak ve güçlendirecek kaliteye ulaştırmak ve bu yöndeki beklentilere, birinci elden cevap vermek zorundadır. Bu noktada hazırla-

⁸¹ *Çocuk Hakları Sözleşmesi*, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yasaları ve Mevzuatı, Sosyal Hizmetler ve Esirgeme Kurumu-Unicef, Ankara 2000, Madde 3.

tacağı senaryo ve kuracağı kadroyla, toplumun öz kimliğini tanımlayan millî-manevî yapıya uygun büyük bir hizmet icra edebilir.

2) Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK): Yayınlar yoluyla ortaya çıkabilecek kültür ve değer erozyonuna karşı alınabilecek önlemlerden birisi, RTÜK'ün denetim ve yaptırım yetkilerinin artırılması ve gerektiğinde anında müdahalelere imkân tanıyacak bir yapılanmaya kavuşturulmasıdır. Zira RTÜK'ün 13.12.1996 tarihli Radyo ve Televizyon Yayın Esas ve Usulleri Hakkında Yönetmelik'in 5. Maddesinde *Genel Yayın İlkeleri*'nin d, m, r bentleri, genel ahlâka aykırı, aile yapısını zedeleyecek, gençlere ve çocuklara her türlü şekilde zarar verecek yayınların yapılamayacağını içermesine rağmen⁸² günümüzde pek çok program, bu ilkeyi yok sayarak hazırlanabilmekte ve yayın hayatını sürdürebilmektedir. Buna göre mevcut durum, RTÜK'ün tüm yenileşmelere rağmen* henüz arzulanan fonksiyonelliğe ulaşmadığını göstermektedir.

3) Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB): Ülkemizin din hizmetlerini teorik ve uygulamalı yürütme görevini resmen yürüten bir kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, yayınlar ile ilgili sorunlara kayıtsız kalması düşünülemez. Özellikle dinî-ahlâkî sapmaları gündeme getiren yayınlara karşı ilk ve en büyük tepkinin bu kurumdan gelmesi beklenmektedir. Nitekim araştırmamıza katılanların önemli bir kısmının Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kayıtsızlığı ile ilgili ciddi tenkitlerde bulunması, kurumun bekleneni henüz veremediği anlamına gelmektedir. Böyle olmakla beraber, son dönemde konuyla ilgili başkanlığın girişimleri, takdirle karşılanmalıdır. 31 Ekim-02 Kasım 2003 tarihleri arasında düzenlenen ve geleneksel hâle getirilmesi kararlaştırılan *Dinî Yayınlar Kongresi*'nin ikincisi, *Sesli ve Görüntülü Dinî Yayıncılık* konusunu uluslar arası nitelikte ele almak üzere 05-07 Kasım 2004 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Kongrede, dinî konularda gerçekleştirilen tartışma programlarından sinema, dizi ve çizgi filmlere kadar tüm yayınlar İslâm, Müslüman din adamı ve dindar imajı açısından ele alınarak tartışılmıştır. Sonuç bildirgesinde, yayınların İslâm'a uygun düşecek tarzda yeniden yapılandırılması ile ilgili çok yönlü girişimlerde bulunulması karara bağlanmıştır.** Bu girişimler çerçevesinde başkanlığı aldığı isabetli kararlardan birisi, din adamlarının filmlerde öne sürülen olumsuz imajını düzeltmek üzere yönetmen ve senaristlerle işbirliğine giderek yeni projeler geliştirmesidir.*** Aldığı diğer bir karar, Ramazan ayında

SÜİFD / 20

63

⁸² Bkz. Kejanlıoğlu, D. Beybin, "Cinsellik, Erotik Programlar, Ahlâkçı İkiyüzlülük", *Medya Politikaları*, (Derl. D. B. Kejanlıoğlu – S. Çelenk – G. Adaklı), İmge Kitabevi, Ankara 2001, 336 (317-354).

* Son dönemlerde RTÜK, "toplumsal değerlere aykırı olduğu ve cinsel istismara yol açtığı" gerekçesiyle; ayrıca "genel ahlâk, toplum huzuru ve Türk aile kurumuna aykırı yayın yapılmaması" ilkesinin ihlâli gerekçesiyle bazı müzik kliplerine de sansür uygulamaya başlamıştır. Bu tasarruf sonucunda bazı özel kanallar, kapatılma endişesiyle bu tür klipleri yayından kaldırma karar almıştır. (Sakıncalı görülen klipler için bkz. "Bu Kareler Neden Yasak", *Haftalık*, S. 123, İstanbul 2005, 30-33.

** Sonuç bildirgesi için bkz. <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/default.asp>, 30.08.2005.

*** Bkz. <http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2005/06/20/gundem/gundem5.html>, 30.08.2005.

yayınlanmak üzere, çocuklar için dinî-ahlâkî ölçüleri dikkate alan çizgi filmlerin çekilmesidir. Bu çabalar, daha geniş bir yelpazede arttırılmalıdır.

4) Sivil Teşekküller ve Yayıncılık Sektörü: Sivil toplum kuruluşları, gerek kitle iletişim araçlarını kullanarak, gerekse halkı bilinçlendirecek toplantı, seminer vb. etkinlikler düzenleyerek yayıncılara ve yayınlara karşı yapıcı eleştiri, talep ve tepkilerini göstermelidirler. Yayınlar noktasında senarist, yapımcı ve yönetmenlerin taşıdıkları sorumluluk, kuşkusuz küçümsenemeyecek boyuttadır. Halkı iyiye ve doğruya yönlendirmedeki etkinliklerinin değeri ölçüsünde, sapmaya ve yanlış yönlendirmedeki etkinlikleri, telâfisi çoğu zaman mümkün olamayacak ölçüde tahrip edicidir.

Özellikle çocuklara yönelik yayınların hem eğitim ve gelişim psikologlarının hem de iletişim konusunda uzman din görevlilerinin oluşturacağı bir komisyon tarafından denetlenmesi; aynı komisyonun öncülüğünde dinî-ahlâkî belgesellerin, CD, DVD, kaset vb. dokümanların hazırlanması; çocuklar açısından sorunlu yayınların ekran köşelerinde uyarıcı resim ya da klişelerin zorunlu hale getirilmesi, çözüm yolları arasında sayılabilir.

ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN VE DEĞER YAPILANMASINDA TV YAYINLARININ OLUMSUZ ETKİLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

THE NEGATIVE INFLUENCES OF TV BROADCASTING ON THE RELIGION AND VALUE DEVELOPMENT IN CHILDHOOD AND SUGGESTIONS

Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim BAHADIR

The specialists of child development are on the same opinion that the children are more effected from tv broadcasting negatively.

In this article we discussed the negative influences of tv broadcasting on children. And we based on three sources: movies, series and cartoons. Their relations to developments of childhood have been debated. And meanwhile we have used some inquiries and interviews to support our datas.

SÜİFD / 20

برامج التلفزيون السلبية في التكوين الديني والأخلاقي في مرحلة الطفولة وطرق علاجها

يتفق متخصصو نمو الأطفال على تأثيرات التلفاز السلبية في الأطفال لا سيما في مرحلة نموهم. فنحن نتكلم عن التأثيرات السلبية هذه في الأطفال، معتمدا على المصادر الثلاثة، وهي الأفلام والمسلسلات والأفلام الكارتونية، وناقش طريقة تأثير هذه الوسائل في نمو الأطفال، وكيف يتأثر الأطفال بدون انتباه. وقد عملنا بعض الاستجابات وأجرينا المقابلات أثناء البحث لنؤيد بما على ما توصلنا إليها من النتائج.